

Nafi' Kıraatinin Kayrevan'a Girişi, Yayılmasında Etkili Olan Kişiler ve İştihar Sebepleri: Hicrî 2, 3, 4. Asırlar Özelinde Bir İnceleme

Mustafa Hilmi Bilican¹

Öz

Sahabe ve tabiînin özverili gayretleriyle İslamî ilimlerde önemli bir seviyeyi yakalayan Kayrevan, aynı zamanda farklı gelişim safhalarına şahitlik etmiş olması hasebiyle de kıraat ilmi tarihinin kendisinden müstağni kalamayacağı bir coğrafya niteliğindedir. Sahabilerin harfleri ile başlayan serencam, tâbiînden öne çıkan kurrânın okuyuşları ile Ömer b. Abdilazîz'in gönderdiği heyetin öncülük ettiği ihtiyar süreci ile devam etmiş, İbn Mücâhid'in tasnifi sonrası bazı kıraatlerin öne çıktığı tercih dönemi ile nihayet bulmuştur. Yaklaşık dört yüz elli yılda, geçiş güzergâhında da bulunması hasebi ile Kayrevan ilim merkezi fikhî, kelâmî anlamda birçok akımın dönem dönem tesis edilip yayıldığı yer olduğu gibi kıraat konusunda da farklı birçok akıma ev sahipliği yapmıştır. Makale, öncelikle bölgenin ilk dönem kıraat serüvenine yer verecek daha sonra Nafi kıraatinin bölgeye girişi, intişarı ve istikrarındaki saikleri, konu çerçevesinde temayüz eden kurrânın da içinde olduğu tarihi bir okumaya ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Kayrevan, Mağrib, Nâfi'

Bilican, Mustafa Hilmi. "Nafi' Kıraatinin Kayrevan'a Girişi, Yayılmasında Etkili Olan Kişiler Ve İştihar Sebepleri: Hicrî 2, 3, 4. Asırlar Özelinde Bir İnceleme". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/1 (Mart 2025), 379-404. <https://doi.org/10.32711/tiad.1598400>

Geliş Tarihi	09.12.2024
Kabul Tarihi	17.03.2025
Yayın Tarihi	28.03.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, mustafabilican54@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7009-4044.

The Introduction of Nafi' Qira'at to Kairouan, Influential Figures in Its Spread, and the Reasons for Its Fame: A Study Focusing on the 2nd, 3rd, and 4th Hijri Centuries

Mustafa Hilmi Bilican¹

Abstract

In Kairouan, where the companions of the prophet and their followers planted the seeds of knowledge, many different Quranic recitation systems have come and gone, from the first campaigns to the region in the 20s of the Islamic calendar until the end of the fifth century, when the city lost its status as a scientific center. The trajectory that began with the recitations (qira'at) of the companions evolved through the recitations of prominent reciters among the Tabi'un the process of selection led by the scientific delegation sent by khalifa, and the period of preference following the classification by Ibn Mujahid, during which certain recitations became more prominent. The research data will present an overview of the situation before the rise of the Nafi' recitation, followed by its introduction to Kairouan, the key figures who contributed to its prominence, and the reasons for its widespread success and stability.

Keywords: Qur'an, Qiraat, Kairouan, Maghrib, Nâfi'

Bilican, Mustafa Hilmi. "The Introduction of Nafi' Qira'at to Kairouan, Influential Figures in Its Spread, and the Reasons for Its Fame: A Study Focusing on the 2nd, 3rd, and 4th Hijri Centuries". *Türkiye Journal of Theological Studies*, 9/1 (Mart 2025), 379-404. <https://doi.org/10.32711/tiad.1598400>

Date of Submission	09.12.2024
Date of Acceptance	17.03.2025
Date of Publication	28.03.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Research Assistant, Kocaeli University, İlahiyat Faculty, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Department, Kocaeli, Türkiye, mustafabilican54@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7009-4044.

Giriş

“Kayrevan” kelimesi Arap lügatına sonradan girmiş Farsça bir kelimedir. Asrı saadet öncesinde dahi bazı şiirlerde rastlanan söz konusu sözcük “ordu, kabile” anlamlarını taşımaktadır.¹ Kayrevan şehri hicretin 27. senesinde Abâdile savaşı ile beraber kurulmaya başlanmış, komutan İbn Ebî Serh yönetim çadırlarından birini buraya konuşlandırmıştır. Muâviye b. Hudeyc ise bahsi geçen yeri ilk kez “Kayrevan” diye isimlendirmiş ve 45 yılında ordular için ev ve karargâhlar inşa edilmiştir. Resmi manada şehrin tesisi ise 50 yılında Ukbe b. Nâfi’ tarafından gerçekleştirilmiştir. Komutan Ukbe, Berberîlerin irtidat ettiklerini görünce, şehre çok sayıda Müslüman sevketmiş ve Kayrevan’ı demografik açıdan kuvvetlendirmiştir.

Kayrevan’ın içerisinde bulunduğu İfrîkıyye bölgesinin tamamıyla ele geçirilmesi yoğun savaşlarla gerçekleşmiş, sahabe ve tâbiîn bu uğurda büyük bir özveri ortaya koyarak devamlı fetih ordularının ön saflarında bulunmuşlardır. Bölgenin fethi esnasında cansiperane fedakârlıklarını geride vurgulamış olduğumuz sahabe ve tabiinin aynı fedakârlıkları hadis, tefsir ve hususen kıraat ilmi sahasındaki tedris faaliyetleriyle de ortaya koymuş oldukları bilgisi, konumuz açısından vurgulanması gereken bir veri değeri taşımaktadır. Kayrevan yaklaşık beş asır ilmî bir merkez olma özelliği taşıyış, geçiş güzergâhında bulunması hasebiyle birçok âlimin uğrak yeri olmuştur. Gerek başka şehirlerden Kayrevan’a, gerekse Kayrevan’dan diğer merkezlere yapılan rihleler vasıtasıyla da bu hüviyeti pekiştirmiştir. Uzun seneler bu kimlik ile ayakta duran Kayrevan şehri çeşitli sebeplerden dolayı beşinci asrın sonuna doğru ilmî yönden merkezi statüsünü kaybetmiştir.

İslam merkezlerinin hemen hepsi nihai anlamda aşere kurrasından bir veya bir kaçına ittiba edene dek muhtelif süreçler geçirmişlerdir. Kimi şehirlerde asırlar boyu bir kıraat hüküm sürmüş, kimisinde ise çeşitli kıraatler farklı dönemlerde öne çıkmıştır. Hicrî iki, üç ve dördüncü asra yoğunlaştığımız bu çalışmada Kayrevan’ın genel olarak bir kıraate tabi olma hususunda istikrarlı bir görüntüye sahip olduğu, Nâfi’ kıraatine kuvvetli bir bağlılık gösterdiği ve onun haricinde sadece birkaç imamın okuyuşunun kısmi olarak yayılım gösterdiği ifade edilmiştir. Söz konusu kıraat şehirde yaygınlaşmadan önce ise imam Hamza’nın okuyuşunun geçerli olduğundan bahsedilmiştir. Aynı zamanda Ebû Amr kıraatinin Kayrevan’daki varlığına yönelik bir rivayet aktarılmış; ancak sözü edilen okuyuşun yaygınlığına dair bir veriye ulaşılamamıştır.

Kayrevan şehrinin tarihinden, ictimâî, dinî, ticarî ve eğitim-öğretim cihetinden bahseden birçok eser bulunmaktadır. Muhammed Zeytûn’un “*el-Kayrevan ve Devruhâ fi’l-Hadârati’l-İslâmiyye*” ve Abdurrahman Osman Hicâzî’nin “*et-Terbiyetü’l-İslâmiyye fi’l-Kayrevan*” isimli eserleri sözü edilen mevzular yönüyle önemlidir. Kayrevan şehrinin de içerisinde bulunduğu İfrîkıyye bölgesindeki veya daha geniş bir coğrafyayı ifade eden Mağrib’teki kıraat ilmi hareketliliği ile alakalı bazı çalışmalar yapılmıştır. Hamîtû’nun “*Kırâatü’l-İmâm Nâfi’ inde’l-Meğâribe*” ve Hind Şelebî’nin ise “*el-Kırâât bi-İfrîkıyye mine’l-Fethi ile’l-Munteşifi’l-Karni’l-Hâmisi’l-Hicrî*” adlı çalışmaları bu hususta ilk zikredilecek çalışmalardandır. Şelebî, İfrîkıyye’deki kıraat birikimine ve ulemâyâ dair kıymetli tespitler sunmaktadır. Hamîtû ise daha geniş bir coğrafyayı ele alarak Nâfi’ kıraatini önceleyecek şekilde hacimli bir eser kaleme almıştır. İfrîkıyye, Mağrib bölgelerindeki

¹ Ebû Mansûr Muammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, thk. Muhammed ‘Avd Mir’ab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 2001), 9/89.

kıraat birikiminden, âlimlerden yahut çeşitli spesifik konulardan bahseden makale bazında çok kıymetli Türkçe çalışmalar da bulunmaktadır. Bu gruptan olarak, Ahmet Arif Akbaba'nın Kayrevan'daki kıraat teşekkül sürecini mücmel bir şekilde ele aldığı "*Kayrevan'da Kıraat İlminin Teşekkül Süreci (Hicrî İlk Beş Asır)*"; Alaaddin Salihoğlu'nun Mağrib ve Kuzey Afrika coğrafyasında Nâfi' kıraatinin durumunu ele alan ve özellikle söz konusu kıraatin tariklerine projeksiyon tuttuğu "*Mağrib ve Kuzey Afrika Bölgesinde Nâfi' Kıraati ve On Tariki*" isimli makalelerin altı çizilmelidir. Ayrıca Abdulhâlim Başal'ın Kayrevan'a coğrafi olarak yakın ve Kayrevan ile çeşitli ilmî etkileşimlerde bulunmuş olan Endülü's'teki kıraat medresesini ele aldığı "*Endülü's'te Kıraat İlmi*" adlı doktora tezi de ele aldığımız şehirle alakalı kıymetli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmada ise sözü edilen kıymetli teliflerden yararlanılarak bahsi geçen coğrafyaların merkezi mesabesinde olan Kayrevan şehri özelinde birtakım tespitler yapılmaktadır. Ayrıca Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin öncesindeki durum, söz konusu okuyuşun Kayrevan ilim şehrine ilk kez ulaşması ve istikrar bulması ile Kayrevanlı kıraat âlimlerinin bu süreçteki etkilerine temas edilmektedir. Aynı zamanda bu makalede İmam Nâfi'in Kayrevanlı talabelerinden yahut oralı olmasa dahi orada bulunmuş öğrencilerinden söz edilmiştir. Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin yayılmasına katkı sağlayan bazı isimlerden ve etkilerinden bahsedilmiştir. Yani çok geniş bir coğrafyaya yönelik yazılan kitaplardan, daha spesifik bir mahal olan Kayrevan şehrine has bilgiler süzölmüş ve çeşitli biyografi kitapları ile desteklenerek bu çalışma ortaya konulmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kayrevan'da Nâfi' kıraati öncesi durumdan bahsedilmiş ve bu dönemin öne çıkan hususiyetlerine değinilmiştir. İkinci kısımda Nâfi' kıraatinin Kayrevan'daki serencamından ve söz konusu kıraatin Kayrevan'a geliş ve orada yayılış sürecinden söz edilmiştir. Son bölümde ise Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin istikrar bulma sebeplerine temas edilmiştir.

1. Kayrevan'da Nâfi' Kıraati Öncesi Durum

İlk dönem itibariyle Kayrevan kıraat edebiyatının, sayısal ve sıhhat perspektifinden herhangi bir kriterle mebni kılınmaksızın birçok farklı okuyuşu ihtiva ettiği hususu gerek bölgedeki mushaflardan gerekse kurranın teliflerinden anlaşılmaktadır. İmam Nâfi'nin kıraatinin bölgede istikrarından önce Hamza kıraatinin yaygın olduğundan söz edilmiştir.⁴ Her ne kadar hakkında detay olmasa da Ebû Amr'ın kıraatinin varlığından da söz edilmiş bu hususla alakalı bir rivayet aktarılmıştır.⁵

1.1. Hamza Kıraatinin Hâkimiyeti

Hicrî üç ve dördüncü asırlarda yazılmış olan kadim Kayrevan mushafları incelendiğinde genel olarak asıl kıraat ile tâlî kıraatin farklı renklerde gösterildiği gözlenmiştir.⁶ Bahsi geçen mushaflarda aslî kıraati temsil eden renklerin genel itibariyle Basra bölgesi kıraatleriyle paralellik arz etmesi calib-i dikkattir. Farklı bir renk kullanılarak ikinci okuyuş gayesi ile yazılan kıraatlerde ise daha ziyade Kûfeli kıraat imamlarının tercihleri

⁴ Abdulhâdî Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi' inde'l-meğâribeti min rivâyeti Ebî Sa'îd Verş* (Fas: Menşûratü Vezâratü'l-Evkâfi ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 2003), 1/103, 104.

⁵ Ebû'l-Velîd 'Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdî İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülü's* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 2/113.

⁶ Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*, thk. 'İzze Hasen (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 4; Hind Şelebi, *el-Kırâât bi lfrîkiyye mine'l-jethi ile'l-muntestefi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî* (Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1983), 192.

aktarılmıştır. Her ne kadar başından sonuna kadar Hamza kıraati ile kaleme alınmış bir mushaf olmasa da Kûfe bölgesi kıraatlerinin ikinci kıraat maksadı ile tercihi, kıraat anlamında söz konusu yörenin Kayrevan'a etki ettiğini göstermektedir. Ayrıca İbn Faradî'nin (ö. 403/1013) İbn Hayrûn Kayrevan'a gitmeden önce orada yaygın olan okuyuşun Hamza kıraati olduğunu ve o geldiğinde Nâfi' kıraatinin sadece havas tarafından tercih edildiğini beyan etmesi de Kûfe kökenli bu kıraatin Kayrevan'da bir dönem yaygınlık kazandığını göstermektedir. Nâfi' kıraatinin tamamen yayılıp istikrara kavuşmasından sonra ise bölgede Hamza'nın okuyuşunun yaygınlığını devam ettirdiğine yönelik herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁷ Yani bir dönem Nâfi' kıraatinin küçük bir kesim tarafından benimsenirken Hamza kıraatinin daha yaygın olduğu ancak zamanla Nâfi' kıraatinin bölgede yaygın tek kıraat olarak varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir.

1.2. Hamza Kıraatinin Kayrevan'da Yayılmasına Etki Eden Kişi ve Sebepler

Buraya kadar bahsedilenlere ilave olarak, Kayrevanlılardan Kûfe yöresine giden ve Ebû Hanîfe fikhını ta'lîm eden ulemâ tetkik edildiğinde, Hamza kıraatinin bölgeye ulaşması konusunun üzerinde yoğunlaşmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sözü edilen rihle güzergâhını seçen ve Hamza kıraatini bölgeye getirdikleri tahmin edilen Kayrevanlı ulemâ; İbn Ferrûh (ö. 175/791), Abdullâh b. Ğânim (ö. 190/805), Esed b. el-Furât (ö. 213/828) ve Ebû Hârise Anbese b. Hârice'dir (ö. 210/825).⁸ Mezkur kuranın hemen hepsi imam Hamza'nın talabe veya hocalarından dersler almışlardır.⁹ Kûfe'de tedrisini tamamlayan mezkur ulemâ, yurtları Kayrevan'a geri döndüklerinde de hemşerilerine bu kıraatin ta'lîmini yapmışlardır. Mesela Kûfe'ye ilmî seyahat yapan İbn Ferrûh İmâm Hamza'nın hocası olan İmâm A'meş'den (ö. 148/765) ders almıştır. Daha sonra da memleketine dönüp söz konusu kıraati orada yayan zatlardan olduğu söylenmiştir. Ayrıca İbn Ferrûh'un, imam Hamza'nın talebesi olan, aynı zamanda Kûfe'nin önemli kurra ve fakihlerinden Süfyân es-Sevrî el-Kûfî'nin de (ö. 161/777) ders halkasına girdiği aktarılmıştır. Süfyân es-Sevrî'den ilim alan ve ondan hocası Hamza'nın okuyuş usulünü ahzeden Kayrevanlılar İbn Ferrûh ile sınırlı kalmamıştır. Behlûl b. Râşid (ö. 183/799), Alî b. Ziyâd (ö. 183/799), Hafs b. İmâre (ö. ?), Abdullâh b. Ğânim (ö. 190/805), Ebû Hârise Anbese b. Hârice (ö. 210/825) ve Hişâm b. el-Halîl de (ö. ?) İmâm Hamza'nın öğrencisi fakih Süfyân es-Sevrî'den ilim alan mühim âlimlerdir. Sayılan bu âlimlerin kurra olmaları ve tam da onların dönemlerine yakın vakitlerde Hamza kıraatinin Kayrevan'da belirginleşmesi bu grubun söz konusu kıraati Kayrevan'a getirdiğine delil teşkil etmektedir.¹⁰

Hamza b. Habîb, Âsım b. Behdele, A'meş gibi Kûfe'nin şöhret bulmuş kıraat imamlarından dersler alan Süfyân es-Sevrî bu yönüyle "Seyyidü'l-kurrâ" diye de

⁷ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülü's*, 2/113; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî el-Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-muarraf ve'l-câmiü'l-muğrib an fetavâyi ulemâi İfrîkiyye ve'l-Endülü's ve'l-Mağrib* (Fas: Neşru Vizâratı'l-Evkâf ve's-Şûnû'l-İslâmiyye li'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1981), 216.

⁸ Ebû'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî 'İyâd, *Tertibu'l-medârik ve takribu'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. (Mağrib: Matba'atu Feddâle, 1983), 3/66; Ebû Bekr Abdullah b. Ubeydullah Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs fî tabakâti ulemâi'l-Kayrevan ve İfrîkiyye ve zehâdihim ve ubbâdihim ve nesâkihim ve seyrün min ahbârihim ve fedâilihim ve evsâfihim* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1983), 1/163-168.

⁹ Hamîdû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 1/103-105.

¹⁰ Şelebî, el-Kırâât bi İfrîkiyye, 209-2012; Kâdî 'İyâd, *Tertibu'l-medârik*, 3/102; Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Şemsî'd-dîn Ebû'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1933), 1/315, 316.

anılmıştır.¹¹ Fıkıh sahasında kendi ismi ile anılan bir mezhep imamı da olan Süfyân es-Sevrî, hadiste ise ‘Emîru’l-mü’minîn’ sıfatı ile tanınmıştır. Tüm beldelerden farklı zamanlarda gelen bine yakın talebe, onun ders halkasına katılmıştır. Kayrevanlı ilim yolcuları da ona özel alaka göstermiş ve kendisinden istifade etmişlerdir. Onun, Hamza kıraatinin Kayrevan’a ulaşmasında büyük rolü vardır. Ayrıca Kayrevan ile Kûfe arasındaki en kritik ilmî bağlantı yukarıda bahsi geçen isimler tarafından gerçekleştirilmiştir.¹²

Buraya dek serdedilen bilgilerde rihlelerin tek yönlü olarak Kûfe tarafına gerçekleştiğine temas edilmiştir. Kûfe’den Kayrevan cihetine Kûfeli ulemâ tarafından yapılan rihlelere bakıldığında ise fazla isme rastlanmamaktadır. Hatta bu hususta zikredilecek tek ismin kaynaklarda Abdullâh b. el-Muğîre el-Kûfî (ö. 186/802) olduğu aktarılmıştır. O, Süfyân es-Sevrî’den ve aralarında Mes’ir b. Keddâm’ın da (ö. 155/771) bulunduğu birçok Kûfeliden ders almış Kayrevan’a rihle yaptığı da İfrîkiyyeliler kendisine büyük ilgi göstermiştir. Ondan ders alan Kayrevanlı olarak da kaynaklarda Süleymân b. İmrân zikredilmiştir.¹³ Genellikle bunun gibi hoca-talebe münasebetleri aktarılırken “kıraat alma” ifadesinin altı çizilmemiş, sadece sözü edilen zatların birbirleri ile mülâkî oldukları ve ilim alışverişi yaptıkları aktarılmıştır. Ancak o dönemde bir âlimin rahle-i tedrisinde bulunmanın aynı zamanda kıraatine de aşına olmak anlamına geldiği ön kabulünün varlığından söz edilebilir. Örneğin Şelebî, Süfyân es-Sevrî’den ders alanlardan bahsederken “Elbette onlar Süfyân’ın ders halkasına oturduklarında onun hocası olan imam Hamza’nın kıraatini de almışlardır” şeklinde bir tespitte bulunmaktadır.¹⁴

Sözü edilen bu Kayrevan-Kûfe hareketliliği ile imam Hamza’nın en mühim hocalarından A’mes ve en önemli talebelerinden Süfyân es-Sevrî’den bazı Kayrevanlıların dersler almaları, kadim Kayrevan mushaflarında niçin Hamza kıraatinin ikinci kıraat olarak yoğunlukla tercih edildiğini de büyük ölçüde açıklamaktadır. Fakat mushaflardaki bu hâl ve Kayrevan’daki dönemsel Hamza kıraati intişarı fikhî mezhepler projeksiyonunda da incelenebilir.

İlim şehri Kayrevan’da Mâlikî mezhebi, henüz imam Sahnûn (ö. 240/854) bölgede söz konusu fikhî disiplini yaygın hâle getirmeden önce de bulunmaktaydı. Zira Mâlikî mezhebi Kayrevan’a ilk önce Sahnûn eliyle değil Behlûl b. Râşid (ö. 183/799) ve Alî b. Ziyâd’ın (ö. 183/799) Hicâz’a yaptıkları ilim yolculukları sonrası girmiştir. Fakat bu iki âlim hicri ikinci asrın son yarısında bu mezhebi Kayrevan’a ilk kez getirdiklerinde orada yaygın olan Ebû Hanîfe’nin fikhıydı. Hatta üçüncü asrın ilk çeyreğine kadar Hanefî mezhebinin Kayrevan’da bir hayli yaygın olduğu söylenmiştir. Bu durumun en önemli faktörlerinden biri fakih ve kurra Esed b. el-Furât’ın (ö. 213/828) memleketi Kayrevan’da Kûfelilerin mezheplerini yaymaya yönelik yoğun çabalarıdır. Ayrıca Ebû Hanîfe’den ve Ebû Yûsuf’un talebesi İbn Ğânîm’den (ö. 190/805) ilim alan, her Cuma Ebû Hanîfe’nin teliflerini talebelerine okutan İbn Ferrûh da bu hususta zikre değer olan Kayrevanlılardandır. Söz konusu Kûfe mezhebinin yayılmasını etki eden diğer önemli neden ise Ağlebî idarecilerinin Hanefî fikhına tâbî olmalarıdır.¹⁵ Özetle Esed b. el-Furât

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşârî Makdisî, *Ahsenü’l-tekâsîm fî ma’rifeti’l-iklîm* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1991), 113.

¹² İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-nihâye*, 1/308.

¹³ Makdisî, *Ahsenü’l-tekâsîm*, 113.

¹⁴ Şelebî, *el-Kırâât bi İfrîkiyye*, 210.

¹⁵ Hasan Hüsnî Abdulvehhâb, *Varakât ani’l-hadârati’l-arabiyye bi-İfrîkiyye’t-Tûnusıyye* (Tunus: Mektebetü’l-Menâr, 1965), 3/48, 49; Mehmet Emin Maşalı, “Kıraatlerin İntişarında Fikhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek”, *Uludağ*

ve İbn Ferrûh'un Hamza kıraatinin Kayrevan'daki durumuyla ilgili önemli isimler olduğu söylenebilir.

Kûfeliler ilk yüzyıllarda fikhî yönden İfrîkiyyeliler üzerinde önemli bir tesir alanı oluşturmuşlardır. Fikhî anlamdaki bu etki, Kayrevanlı İfrîkiyyelilerin kıraat tercihlerini de önemli ölçüde belirlemiştir.¹⁶ Sonuç olarak da Kûfe'de dönemin şöhret bulan kıraatlerinden biri olan Hamza kıraati Kayrevan'da yaygınlık göstermiştir. Ayrıca Kûfe'nin bu etkisi mushaf yazımında seçilen kıraatlerde de görülmektedir. Kayrevan'da Hamza okuyuşunun bu yaygınlığı Hicaz tesiri gölgesinde Mâlikî mezhebinin yayılması ile nihayet bulmuştur. Nâfi' kıraati ve Mâlikî mezhebi arasında da benzer bir alaka bulunmaktadır.¹⁷

Sonuç itibarıyla Kûfelilerin fikhî etkisi, dolaylı olarak Kayrevanlıların kıraat tercihlerini de etkilemiştir. Bu etkiyle Hamza kıraati, Kayrevan'da yaygınlaşmış ve mushaf yazımlarında da izlerini bırakmıştır. Daha sonra, Mâlikî mezhebinin yayılması ile bu kıraatin yaygınlığı son bulmuştur. İlerideki konularda kıraat-i Nâfi' ve mezheb-i Mâlikî tetkik edildiğinde bu hususun daha net hâle geleceği düşünülmektedir

2. Kayrevan'da Nâfi' Kıraati

Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin ahvali ile ilgili bilgiler sunmak, Hamza kıraatine oran ile daha kolay görünmektedir. Çünkü Hamza kıraatinin Kayrevan'da yaygınlık göstermeye başladığı dönemin ikinci yüzyılın ortaları gibi erken bir zamana karşılık gelmesi, kesin tespitlere yönelik verilerin sınırlılığını da beraberinde getirmektedir. Nâfi' kıraati ile alakalı tespitler yapabilmek için ise daha yeterli bilgiye ulaşılabilmektedir.

2.1. Nâfi' Kıraatinin Kayrevan'a Girişi

Nâfi' kıraati bölgeye Mâlikî mezhebinin girmeye başlaması ile beraber gelmiş ve beşinci asrın son yarısına kadar Kayrevan'da istikrarını devam ettirmiştir. Zaten bahsedilen vakit Kayrevan'ın ilmi merkeziyet hüviyetini yitirdiği ve ilmi hareketliliğin Tûnus'a doğru kaymaya başladığı aşamayı işaret etmektedir.¹⁸

Mescid-i Nebevî'de muhtelif meşhur ilim adamlarının çeşitli ilim sahalarında tedris faaliyetleri yürüttükleri ifade edilmiştir. Sözü edilen âlimlerin içerisinde Mâlikî fıkhnın bânisi Mâlik b. Enes ve Nâfi' kıraatinin imamı Nâfi' b. Abdurrahmân'ın da ders halkalarının bulunduğu aktarılmıştır. Hatta Nâfi'nin ders halkasının öğrenci sayısı ve yoğunluğu itibarıyla imam Mâlik'in halkasından az kalır bir yönünün olmadığı, Nâfi' kıraatini alabilmek için insanların güçlü bir alaka gösterdikleri de söylenmiştir. Bu aşama, Mâlikî mezhebi ile Nâfi' kıraati arasında belirgin bir ilişkinin şekillendiği dönemi işaret etmektedir. Zira talebelerin söz konusu her iki mezhep ve kıraati aynı anda öğrenme imkânını değerlendirdikleri ve Medine'nin bu iki önemli âliminden, iki temel ilim alanında ders alarak ilmi seyahatlerini tamamlayıp memleketlerine döndükleri ifade edilmektedir. Durum bunun tersi olup bir talebe söz gelimi sadece Mâlik'ten fıkıh öğrense fakat Nâfi' b. Abdurrahmân'ın ders halkasına oturmasa dahi Mescid-i Nebevî'nin

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1 (1998), 467-470; Alaaddin Salihoglu, "Mağrib ve Kuzey Afrika Bölgesinde Nâfi' Kıraati ve On Tariki", *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (2023), 338.

¹⁶ Şelebî, *el-Kirâât bi İfrîkiyye*, 196.

¹⁷ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsım*, 237; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî el-Üseydî Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân fi ma'rifeti ehli'l-Kayrevan*, thk. İbrahim Şebbûh (Tunus: Mektebetü'l-Atika, 1978), 264.

¹⁸ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid Nâsırî, *el-İstikâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ* (Fas: Dârul-Kitâb-Dârul-Beydâ, 1997), 92-94; Şelebî, *el-Kirâât bi İfrîkiyye*, 215.

imamı olması yönüyle onun kıraatine aşına olabileceği tespiti yapılmıştır. Nâfi' yaklaşık altmış sene mescidin imamlığı vazifesini üstlenmiştir. Yani bir öğrencinin ayrıntılarını öğreysin yahut öğrenmesin, sadece namazlardaki kıraatleri dinleyerek bile Nâfi' okuyuşuna hâkimiyet sağlayabileceği kabul edilmiştir.¹⁹ Buna göre Mescid-i Nebevî'deki eğitim faaliyetlerinin, Mâlikî fıkıhı ve Nâfi' kıraati arasında güçlü bir ilişki oluşturarak, talebelerin her iki âlimi aynı anda tanımalarını sağladığı ve bu iki temel ilmi memleketlerine taşımaları sürecini başlattığı söylenebilir.

Çeşitli İslam vilayetlerinden Medine'ye rihle düzenleyen, az da olsa orada vakit geçiren hemen her talebenin muhtelif düzeylerde Nâfi' kıraatine hâkimiyeti söz konusudur. Yani o kıraati alma gayesi olsun veya olmasın doğal bir tedris süreci ile aşinalık kazanma hâli mevzu bahistir. Kayrevan'a Nâfi' kıraatinin girişi de bu şekildedir. Öncelikle hac için olmak üzere muhtelif sebepler ile Hicaz'a giden âlim ve talebeler Mâlikî mezhebini ve Nâfi' kıraatini membandan ahzederek memleketleri Kayrevan'a dönmüşler, oradaki insanlara da ta'lîm etmişlerdir.²⁰

Nâfi' kıraatinin Kayrevan'a ulaşması tabi ki sadece Hicaz kanalı vasıtası ile gerçekleşmemiştir. Özellikle imam Nâfi'nin ravilerinin başında Mısırlı Ebû Saîd Verş gelmektedir. Mısır'a rihle gerçekleştiren Kayrevan asıllı birçok kurra, Verş'ten yahut onun talebelerinden ders almışlar, döndüklerinde de Nâfi' kıraatini memleketlerinde tedris etmişlerdir. Yani Nâfi' kıraati hem Hicaz hem de Mısır kanalı ile Kayrevan'a ulaşmıştır. Elbette bu durum sadece Kayrevan merkezli değil Mısır ve Hicaz'ın da içinde olduğu ve karşılıklı gerçekleşen ulemâ hareketliliğinin neticesidir.²¹

Mescid-i Nebevî'deki eğitim faaliyetleri, Mâlikî fıkıhı ve Nâfi' kıraati arasında güçlü bir ilişki oluşturmuştur. İlim yolculukları vasıtasıyla da oradaki ilmî birikim Kayrevan'a taşınmıştır. Ancak Nâfi' kıraatinin Kayrevan'a ulaşma şekli yalnız Hicaz kanalıyla olmamış, bu hususta Mısır'ın da tesirinden söz edilmiştir.

2.1.1. Nâfi'nin Kayrevanlı Talebeleri

Nâfi'nin Kayrevanlı talebeleri araştırılmak istendiğinde çok zengin bir veri havuzuna ulaşılamamaktadır. Fakat kısıtlı da olsa bazı kaynaklarda ondan kıraat almış Kayrevan asıllı ulemâya rastlamak mümkündür. Söz konusu zatlar her ne kadar Nâfi'nin talebesi olsalar da ismen meşhur olmadıkları için biyografi kitaplarında çok yaygın yer almamış olabilirler.

İbn Mahlûf'un biyografi eserinde zikrettiğine göre Saklâb b. Ziyâd el-Hemedânî el-Kayrevanî²² (ö. 193/808) imam Nâfi'e bizzat talebelik yapan Kayrevanlı ulemâdandır. Behlûl b. Râşid ile aynı tabakadan olan Saklâb aynı zamanda imam Mâlik'ten fıkıh ahzetmiştir. Ayrıca onun iki Mısırlı öğrencisinden ve Ebû Süleymân Zeyd b. Sinân adlı Kayrevanlı talebesinden bahsedilmiştir. Kayrevan'da yaşamış ve orada vefat etmiş olan Saklâb, bizzat Nâfi'den ders alması hasebiyle önemlidir.²³

¹⁹ Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 126, 127.

²⁰ Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 127.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh b. Abdullah Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi ulemâ-i Endülü's* (Tunus: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 2008), 10.

²² Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, 1/155; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 1/315.

²³ İsmi sâd harfi ile yazılan Saklâb'ın, ismi sîn ile yazılan Seklâb adlı bir başka âlim ile karışma ihtimalinden de söz edilmiştir. Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Alî İbn Sâlim Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikîyye* (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 62, 2/402.

Bahsi geçen âlimden sonra kıraati bizzat Nâfi'den aldığı kaydedilen en önemli zat Kerem b. Hâlid el-Mağribî et-Tûnisî'dir. Kendisinin ve talebelerinin adı, pek çok kaynakta zikredilmiş olan Kerem'i İbn Mücâhid ise Nâfi'nin talebelerini sayarken 'Mağrib ehlinde bir adam' olarak nitelendirmiştir. Zehebî ve İbnü'l-Cezerî de ondan bahsetmiş hatta İbnü'l-Cezerî ondan 'Medine'ye geldi ve Nâfi'den kıraat aldı, zâhit, âbid, fâzıl biriydi.' şeklinde bahsetmiştir. Her ne kadar Kayrevan'daki ilmi faaliyetlerine dair hatırı sayılır malumata rastlanmasa da onun ismi, Nâfi'den kıraat alan ve nakleden en meşhur on kişi arasında sayılmıştır. En önemli talebesi olarak da Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî zikredilmiştir.²⁴

Hulâsa olarak Nâfi'nin Kayrevanlı olan talebeleri Saklâb b. Ziyâd el-Hemedânî el-Kayrevanî ve Kerem b. Hâlid el-Mağribî et-Tûnisî'nin söz konusu kıraatin Kayrevan'a girişi ile alakalı önemli kimseler olduğunun altı çizilmelidir.

2.1.2. Nâfi'nin Kayrevan Asıllı Olmayan Talebeleri

Aslen Kayrevanlı olmasa da başka bir memlekettten gelen, bir nevi dış kaynak olarak Nâfi'den bizzat aldığı kıraati Kayrevan'da tedris eden ulemâ da mevcuttur. Nâfi'nin Kayrevanlı olan talebelerinin aksine onlar hakkında daha fazla malumata ulaşılabilmektedir. Ayrıca bu isimler dışarıdan gelerek Kayrevan kıraatine kaynaklık etme anlamında da oldukça önemlidir.

Basra'dan gelerek Kayrevan'ı yurt edinen ve Nâfi'den bizzat kıraat alan önemli âlimlerden birisi Ebû Abdurrahmân b. Yezîd el-Mukrî el-Basrî el-Mekkî'dir (ö. 212/827). Bir asrı aşkın ömür yaşayan Ebû Abdurrahmân hayatını ilme adanmış ve özellikle kıraat ilmine sıkı bir alaka duymuştur. Basra'da yöresinin kıraatlerini ahzeden ve tedris faaliyetlerinde bulunan Ebû Abdurrahmân daha sonra Mekke'ye gitmiş, orada yaklaşık yetmiş yıl bilfiil kıraat ilmi ile meşgul olmuştur. Kayrevanda da yaklaşık beş sene yaşamış, yöresinin kıraatini ve Nâfi' kıraatini burada talebelere öğretmiştir. Ebû Abdurrahman özellikle Nâfi' kıraatinin tedrisine çok ehemmiyet vermiş; öyle ki o kıraati bizzat Nâfi'den almasına rağmen, Nâfi'nin talebelerinin de ders halkasına oturmuştur.²⁵

Nâfi'den bizzat kıraatini alan ve Kayrevan'a başka bir memlekettten gelen en mühim âlimlerden birisi de Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ b. İbrâhîm el-Vakkâr el-Mısırî'dir (ö. 254/868). O, Kur'ân-ı Kerim'in mahluk olup olmama meselesinden dolayı ortaya çıkan bir çatışmadan dolayı Mısır'ı terk etmiş ve 225/839 senesinde Kayrevan'a gelmiştir. Onun İmâm Mâlik'in talebelerinden olduğu beyan edildiği gibi, talebesinin talebesi olduğunu aktaranlar da olmuştur. Örneğin Mâlik'in talebelerinden olan Abdullah b. Vehb (ö. 197/812) ve Abdurrahmân b. el-Kâsim'in (ö. 191/806) Ebû Yahyâ'ya hocalık yaptığı bildirilmiştir. Vefat tarihinin imam Mâlik'in vefatına uzak olması hasebiyle ikinci görüşü sıhhatli bulanlar vardır; ancak Ebû Abdurrahmân gibi o da çok uzun bir ömür sürdüğü için Mâlik'den fıkıh alması muhal değildir. Oldukça genç yaşlarında hem imam Mâlik hem de imam Nâfi'den dersler almıştır. Aslen Mısırlı olan Ebû Yahyâ Kayrevan'da uzun yıllar kıraat ile fıkıh okutmuş ve Nâfi' kıraatinin bölgedeki önderlerinden sayılmıştır.

²⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed Merrâkuşî, *el-Beyân'ul-muğrib fî ahbârî'l-Endelus vel-Mağrib* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983), 1/116; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/32.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/464; Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratu'l-Meârif en-Nizâmiyye, 1909), 6/83.

Kayrevan'dan sonra tekrar memleketi Mısır'a dönmüş ve vefatına kadar orada hayat sürmüştür.²⁶

Ebû Yahyâ'nın önemli talebelerinden biri Muhammed b. Berğûs (ö. 272/885) ve yukarıda bahsi geçtiği üzere Ebû Abdîrrahmân el-Mukrî'dir. Ayrıca her ne kadar kıraat ile meşguliyetine dair bir veri olmasa da oğlu Ebû Bekr b. Ebî Yahyâ da onun Kayrevan ehlinin çok itibar ettiği ve fıkıh ilmi sahasında birçok telifi bulunan önemli bir talebesidir.²⁷

Nâfi'den bizzat kıraat alan Ebû Yahyâ'nın zikri geçen talebeleri arasında Kayrevan kıraati açısından en önemlisi Muhammed b. Berğûs el-Kayrevanî'dir. O, Nâfi' kıraatini Kayrevan'da sistemli bir şekilde okutan ilk kurrallardan sayılmıştır. Kayrevan Câmisi'nde uzun yıllar baş imam olarak görev yapmış olan İbn Berğûs'un kaynaklarda zikri geçen talebesi Ebû Temîm Muhammed b. Ahmed et-Temîmî (ö. 272/886)'dir.²⁸ İbn Berğûs'un Kayrevan'da Nâfi' kıraatini sistemli bir şekilde okutan ilk alimlerden addedilmiş olması hasebiyle birçok talebe yetiştirdiği tahmini yapılabilir. Fakat üçüncü asra ait bilgilerin zayıflığından olsa gerek sadece mezkur isim aktarılmıştır.

Sözü edilen bilgilere bakılınca Nâfi' kıraatinin genel bilginin aksine Muhammed b. Hayrûn (ö. 306/919) ile birlikte bölgeye gelmediği²⁹, ondan önce Kayrevan halkının bu kıraat ile en azından tanıştığı tespiti yapılabilir. Hatta kıraatin imamı olan Nâfi' hayattayken dahi Kayrevan'a bu kıraat disiplininin ulaşmış olma ihtimali yüksektir. Zaten İbn Faradî, İbn Hayrûn Kayrevan'a gelmeden önce Nâfi' kıraatinin havâssın kıratı olduğunu ve çok az kişi tarafından okunduğunu aktarmıştır. Onun havas ifadesi ile kastının ise âlimler olduğu belirtilmiştir.³⁰

Bu bölümde doğrudan Nâfi'nin ders halkasına oturan ve kendisinden kıraat alan Kayrevanlılardan bahsedilmiştir. Bunlardan Saklâb ve Kerdem Kayrevan'da doğup büyüyen yerliler; Ebû Abdîrrahmân el-Mukrî ile Ebû Yahyâ el-Vakkâr ise aslen Kayrevanlı olmayıp, sırası ile Basra ve Mısır'dan gelerek orayı yurt edinen Kayrevanlılar olarak zikredilmiştir. Özellikle bu dört kurra vasıtası ile İfrikiyyeliler Nâfi' kıraatinin senedine vasil olmuşlar ve o kıraati tedris imkanı bulmuşlardır.

2.2. Nâfi' Kıraatinin Kayrevan'da Yayılması ve İştiharı

Nâfi' kıraati çeşitli İslam merkezlerindeki gibi Kayrevan'a da rihleler vasıtasıyla girmiştir. Bu süreç imam Nâfi'nin yaşadığı dönemde bizzat kendisinden ders alanlar ile birlikte başlamıştır. Söz konusu kıraatin Kayrevan'da yayılması elbette hızlı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bahsi geçen bu ilk dönemde Kûfe fıkıhı ve Hamza kıraatinin yaygın olduğu ve Nâfi' kıraatinin yalnızca ulemâ tarafından takip edildiği bildirilmiştir.³¹

Nâfi' kıraatinin ilk yayılma belirtileri imam Sahnûn döneminde görülmektedir. Ulemânın etkisi ile zamanla siyasilere de rağbet ettiği Nâfi' kıraati 234 yılında

²⁶ Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 4/37; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkı Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1963), 2/77; Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcî'l-müzheb fi ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Türâs, 1972), 118.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/334; Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 4/37.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/104.

²⁹ Şelebî, *el-Kirâât bi İfrikiyye*, 224.

³⁰ Şelebî, *el-Kirâât bi İfrikiyye*, 223-225.

³¹ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülü's*, 2/112, 113.

Sahnûn'un kâdîlik makamına gelmesi ile revaç bulmaya başlamıştır. Hatta onun döneminde fikhî hükümler verilirken de Nâfi' kıraati öncelenmiştir. Muhammed b. Sahnûn'un, babası imam Sahnûn'a ait görüşleri aktardığı "Âdâbü'l-muallimîn" isimli kitapta da Nâfi'nin okuyuşu "güzel bir kıraat" olarak betimlenmiş ve diğer kıraatlerden daha çok tercih edildiği söylenmiştir.³²Yani imam Sahnûn'un söz konusu kıraati övmesi bir nevi teşvik mahiyetinde olmuştur.

Kaynakların işaret ettiğine göre Sahnûn'un vefatından yaklaşık kırk yıl sonra Nâfi' kıraati Muhammed b. Hayrûn'un Mısır yolculuğunun akabinde Kayrevan'da daha hızlı bir yayılım göstermiştir. O gelmeden önce ise Nâfi' kıraatinin var olduğu; ancak az bir kesim tarafından bilindiği, az olan bu kesimin, ulemâdan ve siyasilerden ibaret olduğu söylenmiştir. İbn Hayrûn'un tesiri ile kısa süre içerisinde Nâfi' kıraati Kayrevan'da yayılmıştır.³³Farklı bir ifadeyle İbn Hayrûn sonrası Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin küçük bir kesimden geniş bir kitleye yayılmaya başladığı aktarılabilir.

İbn Hayrûn 306/919 senesinde vefat etmiştir; ancak onun Mısır rihlesi üçüncü asrın son çeyreğine isabet etmektedir. Yani iki yüz yetmişli yıllarda Nâfi' kıraati dar kapsamda Kayrevan'da, daha geniş bakınca ise İfrîkiyye'de yoğun bir şekilde yayılmaya başlamıştır.³⁴Bu bilgiler ışığında İbn Hayrûn'un Mısır yolculuğunun Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin yayılmasında etkili olduğu söylenebilir.

2.2.1. İmâm Sahnûn'un Etkisi

Kıraatler, idareciler, alimler ve alimlerin telifleri vasıtasıyla yayılmıştır. İmam Sahnûn da idarî görevler üstlenmiş Kayrevanlı önemli bir fakihdir. Bu başlıkta onun Kayrevan kıraatine olan etkilerine temas edilecektir.

160/777 senesinde Menzilüsiklâb köyünde dünyaya gelen İmam Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî Kayrevan'ın en önemli âlimlerinden biridir. Öyle ki Kayrevan şehrinin ismi anıldığında akıllara ilk gelen birkaç zattan biridir. Döneminde mevcut olan tüm âlimler arasında öne çıkmış, özellikle Mâlikî mezhebinin parmakla gösterilen önderlerinden olmuştur. Dedelerinin Humuslu olduğu aktarılan fikhî âlimi, keskin görüşe sahip bir kuş türünün ismi olan 'Sahnûn' lakabı ile şöhret bulmuştur. Medine'ye giderek Mâlik b. Enes'in ders halkasına girme fırsatı bulamadığından dolayı, el-Muvatta'yı dinlemek ve Mâlikî fıkhnın inceliklerine vakıf olabilmek için Mağrib, Mısır, Mekke ve Medine'de çeşitli hocalardan dersler almıştır. Nihayetinde Kayrevan'a döndüğünde ise fıkhta adeta bir çığır açarak mezhebin en önemli aktörlerinden biri olmuştur.³⁵

Kayrevan ve daha geniş bir bakış ile İfrîkiyye'de, imam Sahnûn öncesi dönemde Kûfe merkezli Hanefî mezhebi yaygınlık göstermiştir. Alî b. Ziyâd, İbn Eşres, Behlûl b. Râsid, Esed b. el-Furât gibi ulemânın önderliğinde Mâlikî mezhebi yayılmaya başlamıştır. Ancak Sahnûn'un yetişip Kayrevan'a dönmesi ile birlikte onun ilmî kudretinin ve derinliğinin gölgesinde tüm şehir hızlı bir şekilde sözü edilen mezhebe meyletmeye başlamıştır. Mâlikî mezhebi, kısa bir sürede Hanefî fıkhnı galebe çalarak en çok tercih edilen fikhî sistematiki olmuştur. Hatta Mâlikî mezhebine muhalif görünenler dahi

³² Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 4/55; Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 138.

³³ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüis*, 2/799; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 1/165, 445; Şelebî, *el-Kırâât bi İfrîkiyye*, 223-225.

³⁴ Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 137.

³⁵ Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 4/45-104; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 2/77.

Sahnûn tesiri ile saflarını değiştirmişlerdir. Kayrevan'da parlayan bu meşale, tüm Mağrib'e ışık tutmuş, kaderi ilâhî icabı bölgede mezhep onun eli ile yayılmıştır.

İnsanların ikinci Mâlik olarak addettikleri Kayrevanlı imam Sahnûn imam Mâlik'in tüm görüşlerine büyük bir dikkatle ittiba etmiştir. Pek tabi ki Mâlik'in tâbî olduğu kıraat hususunda da durum böyledir. Mâlik, Nâfi'î "kıraatte insanların imamı" olarak nitelendirmiştir. Hatta o, "Ehl-i Medîne'nin kıraati sünnettir." demiştir. Bu söz üzere "Kastınız Nâfi' kıraati midir?" diye sorulduğunda o da "Evet" cevabını vermiştir.³⁶ Ayrıca Nâfi'nin Mâlik'ten fıkıh dersleri, Mâlik'in ise Nâfi'den kıraat dersleri aldığı düşünüldüğünde, şahsi münasebetlerinin de kıraat ve mezhep tercihlerinde etkili olduğu düşünülebilir.

İmâm Mâlik'in Nâfi' kıraatine tâbî olunmasını istemesi ve kendisinin de o kıraati benimsemesi, Mâlikî fıkıhını öğrenen hemen herkesin de aynı usulü takip etmesine vesile olmuştur. Uzun yıllar Kayrevan kadılığı görevini üstlenen imam Sahnûn da aynı şekilde Nâfi' kıraatini öğrenmiş, onun öğretilmesini istemiş ve fikhî ictihatlarında da o kıraati kıstas olarak almıştır. Bu noktada Mâlik'in yukarıda bahsi geçen sözü ile Sahnûn'un tavsiyesini birlikte değerlendirmek faydalı görünmektedir. İmam Sahnûn kendisinden mervî olan ve oğlunun kaleme aldığı 'Âdâbü'l-Muallimîn' isimli kitabında 'Öğreticilerin talebelere güzel bir kıraati ta'lim etmeleri lazımdır ki bu da Nâfi'nin okuyuşudur' şeklinde ifade etmiştir. Kûfe menşeli Hanefî mezhebi ve Hamza kıraatinin yaygınlığı onun döneminde azalmaya başlamış, Mâlikî mezhebi ve Nâfi' kıraati büyük bir rağbet görmeye başlamıştır.³⁷Buradan hareketle idarecilerin ve kitap teliflerinin kıraatlerin tercihi noktasında etkili olduğu tespiti yapılabilir.

İmam Sahnûn'un muteber bir fakih ve insanlara etki etme konusunda da oldukça kabiliyetli olduğu belirtilmiştir. Bu tesir gücü ve kadılık makamının da yardımı ile birlikte kendisinin güzel gördüğü Nâfi' kıraatini halk da benimsemeye başlamıştır. Ancak Nâfi' harfi her ne kadar yaygınlık göstermeye başlasa da Sahnûn döneminde en çok tercih edilen okuyuş olamamıştır. Kaynaklarda sözü edilen en çok tercih edilme durumunun ise İbn Hayrûn'un rihlelerini bitirerek Kayrevan'a gelmesi ile birlikte başladığı ifade edilmiştir.³⁸

Özetle Kayrevan fıkıhı için en önemli isimlerden olan imam Sahnûn, kıraat ilmine tesir eden yönleriyle de öne çıkmıştır. Özellikle ondan menkûl olarak yazılan kitapta Nâfi' kıraatini övmesi ve idareciliğinde söz konusu okuyuşu tavsiye etmesi Kayrevan kıraati adına önemli addedilmiştir.

2.2.2. İbn Hayrûn'un Etkisi

Muhammed b. Muhammed b. Hayrûn el-Meâfirî el-Endülüî (ö. 306/919) Kayrevan'ın tartışmasız en önemli kıraat ulemâsındandır. Her ne kadar 'el-Endülüî' nisbesini taşısa da söz konusu bölgede hayat sürdürdüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Onun Kayrevan'da kıraat ilminin teşekkülüne önemli katkıları olduğu belirtilmiştir. Bu başlıkta sözü edilen etkilere temas edilmeye çalışılacaktır.

İbn Hayrûn, Bağdat'ta fıkıh ve kıraat dersleri almış, ardından Mısır'a gitmiş, orada da Muhammed el-Antâkî başta olmak üzere birçok kurradan dersler almıştır. Özellikle Mısır

³⁶ Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 4/45; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 2/77.

³⁷ Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 131.

³⁸ Şelebî, *el-Kırâât bi İfrâkiyye*, 222-224; Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 129-131.

döneminde Nâfi'nin Verş rivayeti hususunda birçok kişinin ders halkasına oturmuş ve söz konusu rivayete vukufiyeti ile nam salmıştır.³⁹

İbn Hayrûn'un kıraat ilmi ve özellikle imam Nâfi'nin usulü konusunda bir otorite hâline gelmesi ise Kayrevan'da gerçekleşmiştir. Mısır tedrisatından sonra Kayrevan'a ulaştığında büyük bir teveccüh görmüştür. Talebeleri ifade edilirken çok yüksek adetler zikredilmiştir. Kayrevan'da hem ticaret ile meşgul olmuş hem de Nâfi' kıraatinin tedris faaliyetlerini yürütmüştür. Kaynaklarda onun İsâ b. Miskîn gibi Kayrevan'ın önemli isimlerinden kıraat dersi aldığı ifade edilmiştir. Kayrevan'da gördüğü alaka ile birlikte şöhret bulmuş İbn Hayrûn'un ders halkasına Kayrevan dışından da birçok ilim meraklısı gelmiştir.⁴⁰

İbn Hayrûn kıraat alanında öyle bir çığır açmıştır ki müteahhirûn ulemâ Kayrevan ve İfrîkiyye'de kıraati ondan öncesi ve sonrası diye ayırmışlardır.⁴¹ Tarihçi İbn Faradî'nin 'İbn Hayrûn Kayrevan'a Nâfi' kıraatini getirmiştir. O gelmeden evvel Kayrevan'da yaygın olan kıraat Hamza'nın kıraatıydı. Nâfi' kıraati çok az bir kesim tarafından okunuyordu. Kayrevan'a geldiğinde insanlar onun etrafında toplandılar ve uzak diyarlardan onun için geldiler.' şeklindeki ifadeleri onun bir dönüm noktası olduğunu net olarak beyan etmektedir. İbn Hayrûn'un tedris faaliyetlerini ifa edebilmesi için kendi ismini taşıyan ve günümüzde hâlâ Kayrevan'da ziyaret edilebilen bir mescit de inşa edilmiştir.⁴²

Anlatılanlardan yola çıkarak İbn Hayrûn'un Kayrevan için önemli bir kıraat alimi olduğu tespiti yapılabilir. Mısır'daki eğitiminin ardından Kayrevan'a döndüğünde, Nâfi' kıraatinin öncüsü haline gelmiş ve Kayrevan'daki kıraat ilmi "İbn Hayrûn öncesi ve sonrası" olarak iki bölüme ayrılmıştır. Ayrıca her ne kadar çoğu isim günümüze ulaşmasa da İbn Hayrûn'un Kayrevan'da çok fazla talebe yetiştirdiği belirtilmiştir.

2.2.3. Kayrevan'da Nâfi' Kıraatinin Rivayetleri

Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin en önemli iki rivayetinden biri olan Verş rivayeti yayılmıştır. Diğer önemli râvî olan Kâlûn'un rivayetinin ise bölgede yayıldığına dair herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Ayrıca Verş'in de Ezrak tariki öne çıkmıştır. Nâfi'nin şöhret bulmayan ancak varlıklarından bahsedilen diğer iki râvîsi ise Mu'allâ b. Dahiyye el-Misrî ve Saklâb b. Şeybe el-Misrî'dir.⁴³

Saklâb, kaynaklarda bir isim karışıklığı şüphesi ile aktarıldığından dolayı, doğrudan Nâfi'den ders alan Kayrevanlı kurra Kerem b. Hâlid el-Mağribî, Ebû Yahyâ Zekerîyyâ el-Vakkâr, Ebû Abdîrrahmân el-Mukrî şeklinde zikredilebilir. Nâfi' kıraatinin Kayrevan'daki bu ravilerinin rivayetleri Verş ve Kâlûn rivayetleri gibi meşhur olmamışlardır.⁴⁴

Kayrevanlılar arasında Nâfi'nin meşhur iki râvîsi Verş ve Kâlûn'dan bizzat ders alan herhangi bir âlim bulunmamaktadır. Kâlûn'un talebelerinden de ders alan bir İfrîkiyyeliden söz edilmemiştir; ancak Verş'in talebesinden kıraat alan iki kişiden

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/217.

⁴⁰ Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, 1/378; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/217.

⁴¹ Şelebî, *el-Kirâât bi İfrîkiyye*, 271.

⁴² Şelebî, *el-Kirâât bi İfrîkiyye*, 268; Hamîtû, *Kirâatü İmâm Nâfi'*, 137.

⁴³ Salihoglu, "Mağrib ve Kuzey Afrika Bölgesinde Nâfi' Kıraati ve On Tariki", 346-349.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/615, 616.

bahsedilmiştir. Verş, Nâfi'nin en önemli talebelerindendir. O, kısa bir süre defalarca kez Kur'ân'ı Nâfi'nin huzurunda hatmetmiştir. Rivayetini hiçbir ilave yapmadan büyük bir titizlikle aktarmıştır. Onun, kıraat ilmi ve aktarımı hususunda da oldukça yetenekli olduğu söylenmiştir.⁴⁵

Verş'ten bizzat ders alan, onun kıraat birikiminden istifade eden Kayrevanlılardan biri Yûnus b. Abdî'l-A'lâ'dır (ö. 264/877). Kendisinden İbn Tâlib el-Kâdî, Kerem el-Kastîlî, İsâ b. Miskîn dersler almışlardır. Verş'in diğer Kayrevanlı öğrencisi ise Dâvûd b. Ebî Tayyibe'dir (ö. 223/837) ve ondan da Abdurrahmân b. Ahmed el-Kayrevanî kıraat almıştır. Zikri geçen bu iki Kayrevanlı, Verş'in Ebû Ya'kûb el-Ezrak (ö. 240/854), Abdussamed b. Abdurrahmân (ö. 231/845), Amr b. Beşşâr b. Sinân, Abdü'l-Kavî b. Kemûne gibi talebeleri ile çağdaş kurrâdandır.⁴⁶

Verş'in en bilinen ve önemli tariklerinden birinin öncüsü olan Ezrak'tan da bazı Kayrevanlılar kıraat almışlardır. Arz ve semâ' yoluyla Ezrak'tan kıraat alan Kayrevanlılardan biri Ebû Bekr b. Seyf'tir (ö. 307/919). O, Verş rivayeti konusunda uzmanlaşmış ve bu rivayetin imamların biri olarak kabul edilmiştir. Muhammed b. Saîd el-Enmâtî ve Ebu'l-Hasen İsmâîl en-Nehhâs da (ö. 285/898) Ezrak'ın ders halkasına girerek ondan Verş rivayetini ahzetmişlerdir.⁴⁷

Ezrak Verş'in en namlı öğrencisi olarak addedilmiştir. Öyle ki onun döneminde kendi memleketi Mısır'dan ve diğer İslam beldelerinden önemli bir kitle ondan kıraat almıştır. Onun vesilesi ile Verş rivayeti birçok İslam beldesinde yayılım göstermiştir. Kayrevan'dan da birçok kişi Mısır'a giderek ondan ders almış ve bu durum Kayrevan'da Verş rivayetini yaygın hâle getirmiştir. Yani Verş rivayetinin Kayrevan'da ve diğer birçok İslam beldesinde yayılması Ezrak kanalı ile gerçekleşmiştir. Meşhur kıraat ulemâsından olan Ebu'l-Fadl el-Huzâî el-Cürçânî'nin (ö. 408/1017) "Mısır ile Mağrib bölgelerine gittim ve orada Verş'in Ebû Ya'kûb el-Ezrak tarikinden başka bir okuyuşa rastlamadım" şeklindeki beyanı⁴⁸ da bahsedilenleri özetlemektedir.

İfrîkiyye ve ilmî başkenti mesabesindeki Kayrevan, Nâfi' kıraatini genel olarak Verş kanalı ile almıştır. Burada Verş'in talebeleri Yûnus b. Abdî'l-A'lâ ve Dâvûd b. Ebî Tayyibe iki kritik âlim olmuşlardır. Ayrıca Verş'in talebelerinin talebeleri olan Ebû Bekr b. Seyf, Enmâtî, İsmâîl en-Nehhâs ve Ubeyd b. Muhammed de söz konusu rivayetin aktarımı hususunda önemli zatlardandır. İşte tüm bu ulemâ vasıtası ile Kayrevan'da hâkim rivayet Verş'in rivayeti olmuştur.⁴⁹

Her ne kadar Verş rivayeti hâkim olsa da yaygınlık göstermeyen; ancak varlığından bahsedilen iki rivayetten de söz edilmiştir. Bölgedeki kıraat ve mushaf araştırmaları ile meşhur Hind Şelebî, Mu'allâ b. Dahiyye el-Mısırî ve Saklâb b. Şeybe el-Mısırî (ö. 191/806) isimlerinde iki Mısırlı kurranın rivayetlerinin varlığından bahsetmiştir. Mu'allâ, Nâfi'den arz yolu ile kıraat almıştır ve Ezrak, Yûnus b. Abdî'l-A'lâ, Abdussamed b. Abdurrahmân, Abdu'l-Kavî b. Kemûne el-Mısırî gibi âlimlerin hocalığını yapmıştır. Saklâb b. Şeybe de aynı şekilde arz yolu ile Nâfi'den kıraat almıştır. Onun talebeleri ile Verş'in talebeleri

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/503.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/165, 389, 600, 2/402.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/165.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/402.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/304, 402; Şelebî, *el-Kırâât bi İfrîkiyye*, 309, 310.

arsında aynı isimleri görmek mümkündür. Nitekim İbnü'l-Cezerî onun öğrencilerini Yûsuf b. Amr, Ezrak ve Yûnus b. Abdi'l-A'lâ olarak saymıştır.⁵⁰

Nihaî olarak Nâfi'nin iki önemli ravisinden biri olan Verş'in rivayetinin Kayrevan'da yayıldığı aktarılabilir. Kâlûn da dahil olmak üzere diğer râvîlerin rivayetlerinden öne çıkan olmamıştır. Şöhret bulmayan ancak varlığından bahsedilen diğer iki rivayet ise Mu'allâ b. Dahiyye el-Mısıri ve Saklâb b. Şeybe el-Mısıri'nin rivayetleridir.

3. Nâfi' Kiraatinin Kayrevan'da İstikrar Bulma Sebepleri

İslam yurtlarında muhtelif kıraatler şöhret bulmuştur. Sözelimi bir yörede Âsım kıraatinin rivayeti öne çıkarken başka bir şehirde Hamza kıraatinin Halef rivayeti revaç bulmuştur. Bu tercihlerde muhtelif kişiler ve sebepler etkili olmuştur. Kimi bölgelerde, kıraatlerin yayılmasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin önemi büyük rol oynamışken, bazı yerlerde ise yerel ulemânın veya yöneticilerin tercihlerinin etkisi belirleyici olmuştur. Bunlar gibi birçok farklı sebep kıraatlerin gelişim ve istikrarını etkilemiştir. Bu başlıkta da Kayrevan'da Nâfi' kıraatinin istikrar bulmasının çeşitli sebepleri aktarılacaktır.

3.1. Hicaz'a Yapılan Rihleler

Hicaz'a yapılan rihlelerde asıl gaye Hac farızasının icra edildiği Mekke-i Mükerreme'yi ziyaret etmektir. Bununla birlikte, Mekke'ye gelen Müslümanlar, Mescid-i Nebvî'de namaz kılabilmek, Ravza-i Şerîf'i ziyaret edebilmek, peygamber yurdunun havasını teneffüs edebilmek için Medine-i Münevvere'yi ziyaret etmişlerdir. Sözü edilen bu ziyaret vesilesi ile de kasıt olsun ya da olmasın Hicaz yöresinin ulemâsı ile tanışma imkan elde etmişlerdir.⁵¹

Medîne'de hulefâ-i râşidîn döneminden itibaren Mescid-i Nebvî'de ilmî ders halkaları oluşmuş, hadis ve fıkıh alanlarında başlayan dersler zamanla tüm İslâmî ilimlere teşmil olmuştur. Günümüzde hâlâ devam eden bu ders geleneği tarih boyunca milyonlarca ilim meraklısının ilgisini çekmiş, ilim yolcularının ilk durağının Medîne olmasına vesile olmuştur. Hac yolculuğu yapan kişiler Medîne'ye vardıklarında oradaki ders halkalarına girmişler, alanında mahir ulemâdan ders alarak memleketlerine ilimle dolu bir vaziyette dönmüşlerdir. Diğer bir ifade ile Müslümanlar dini ziyaretlerini, alanında mahir ilim adamlarının ders halkalarına girerek taçlandırmak istemişlerdir. Ayrıca insanlar peygamber yurdu olan Medîne'deki ulemâdan ilim almayı bir şeref olarak addetmişler ve ilmi kaynağından almış olma hazzını tatmak istemişlerdir. Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'nin 'Basra'da sahâbeden yapılan rivayetleri dinliyorduk; fakat bizzat Medîne'ye gidip onların ağızlarından dinlemedikçe içimiz rahat etmiyordu ve oraya gitmeyi arzuluyorduk.' ve Ali b. el-Medenî'nin 'Hac ibadetini ifa ettim; ancak benim için oradaki en önemli şeylerden biri ilim okumak olmuştur.' şeklindeki ifadeleri durumu daha iyi izah etmektedir.⁵²

Kayrevan'ın içerisinde bulunduğu İfrîkiyye ve Mağrib bölgelerindeki Müslümanların da hayatlarında çoğunlukla bir kez ifa ettikleri Hac farızasını gerçekleştirirken ilim okuma fırsatını kaçırmamaya yönelik büyük bir ihtimam gösterdikleri belirtilmiştir. İbn

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/308, 309.

⁵¹ Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 6/142.

⁵² Abdurrahman es-Sâlih Subhî, *Ulûmu'l-Hadis ve mustalahuhû* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 54.

Haldûn'a göre de Mağrib bölgesinin halkı her ne kadar Irak gibi bazı merkezler, şehirleşme vb. alanlarda gelişim gösterebilir de Hicaz'a yapılacak seferleri en önemli amaçları olarak kabul etmişlerdir.⁵³

Netice olarak Kayrevan halkının hac ibadeti gayesi ile ve bu amaçlarını ilim elde etme hedefleri ile de birleştirerek Mekke, Medine şehirlerine rihleler tertip ettikleri anlaşılmaktadır. Bu ilim yolculuklarında da özellikle Medine ulemâsından dersler aldıkları ve oranın ilmi birikiminden istifade ettikleri aktarılmıştır. Medine'nin büyük fakihî Mâlik b. Enes'ten Mâlikî fıkhnın inceliklerini ve kıraat âlimi Nâfî' b. Nuaym'dan ise yörenin kıraat birikimini alma fırsatı bulmuşlardır. Sözü edilen ulemânın vefatından sonra da onların talebelerinden ve talebelerinin talebelerinden dersler alarak bu ilmî hareketliliği devam ettirmişlerdir. Ayrıca imam Mâlik'in imam Nâfî'den kıraat, imam Nâfî'nin de imam Mâlik'ten fıkıh alması bu iki İslâmî disiplin arasında kuvvetli bir bağın oluşmasına ve ilim talebelerinin de bu bağı koruyarak her iki zattan da ilim almalarına vesile olmuştur.

3.2. Medine Mezhebinin ve Kıraatini Diğerlerinden Üstün Tutmak

Medine şehrinin Müslümanlar indindeki ehemmiyeti bilinmektedir. Gösterilen bu önem, Peygamberimizin hayatının önemli bir bölümünün o şehirde geçmesi ve hâli hazırda makamının da orada bulunması hasebiyledir. Medine, İslam dünyasında sahip olduğu manevi ve tarihi değerlerle eşsiz bir öneme sahiptir. Bu kutsal şehrin ilmî ve dinî yönü, pek çok İslam beldesini etkilemiş, Medine'nin izleri birçok şehirde belirgin bir şekilde hissedilmiştir.

Medine Peygamberin diyarı; şeriatın doğduğu, meleklerin indiği, kitabın menzili olan, tüm hayırların toplandığı, doğuya ve batıya kendisinden ışık saçılan tüm vadilerin kendisine çıktığı ilim kaynağı bir yer olarak kabul edilmiştir.⁵⁴ Tüm bu özellikler Medine'yi diğer İslam yurtlarından belirgin bir şekilde ayırmaktadır.

Tüm İslam âleminin önemsemesi gibi oranın ulemâsından olan imam Mâlik de Medine'nin kıymetli bir yer olduğunu ifade etmiş ve diğer şehirlerden üstün olduğunu insanlara bildirmiştir. Onun bazı arkadaş ve talebelerine yazdığı mektuplarda Medine'yi öven, oranın diğer ilim merkezlerinden daha üstün olduğunu ifade eden beyanlara rastlanmaktadır. Medine'nin peygamber yurdu olması ve ilmin membaı konumunda bulunması, oraya ait ilmi birikimin teveccüh edilen bir konumda olmasına vesile olmuştur. Yani Mağrib yöresinin ve içerisinde bulunan ilim merkezi Kayrevan'ın Maliki fıkhi ile Nâfî' kıraatini önemsemesinin de ilk sebebi Medine'nin sözü edilen vasıflarıdır.⁵⁵ Netice itibariyle Medine'nin sahip olduğu manevî ve ilmî üstünlüğün Kayrevan'da Mâlikî fıkhi ve Nâfî' kıraatinin yayılmasındaki etkisi oldukça önemlidir.

İslâmî ilimlerde bir kısım ulemânın Medineli olduğu için el üstünde tutulması gibi imam Nâfî' de öne çıkan bu vasfı ile insanların tercihine daha çok mazhar olmuştur. Örneğin imam Mâlik'in 'Ehl-i Medine'nin kıraati sünnettir.' ifadesi ve onunla Nâfî'nin okuyuşunu kastetmesi de Medine şehrinin ilmi anlamdaki üstünlüğünü vurgulamaktadır. İmam Mâlik dışındaki birçok önemli âlimin de böyle düşündüğü, Medine ekolü ve ilmî

⁵³ Abdurrahmân İbn Haldûn, *Mukaddime-i İbn Haldûn*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş (Dimeşk: Dâru Ya'rub, 2004), 449.

⁵⁴ Kâdî 'İyâd, *Tertibu'l-medârik*, 1/34.

⁵⁵ Kâdî 'İyâd, *Tertibu'l-medârik*, 1/21, 41-43, 2/102.

geleneğini el üstünde tuttukları aktarılmıştır. Tüm İslam âleminde Medine ulemâsına ve oradaki ders faaliyetlerine alaka hep yüksek düzeyde olmuştur. Ancak İslam bölgelerinin batı kesiminde bulunan Kayrevan ve Endülüs gibi ilmi merkezlerde halkın Medine ekolünü benimseme seviyesi daha dikkat çekicidir. Sözü edilen bölgeye alaka o kadar yüksek sevedir ki insanlar sadece ilmi hususlarda değil, siyasi, iktisadi ve günlük hayata tealluk eden birçok hususta da Medinelilerin usulünü takip etmişlerdir. Öyle ki oraya ittiba gayesi ile bazı bidatlerin bile soruşturulmadan kabul edilmesi gibi birtakım durumlar ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Medine kökenli ulemânın el üstünde tutulması doğal olarak kıraat ilminde de söz konusu olmuştur. Birçok tasnif ve kitapta Medine imamları öne çıkarılmıştır. Örneğin kıraatleri yedili olarak tasnif eden İbn Mücahid, kendisinden yaşça büyük olan kıraat âlimleri bulunmasına rağmen imam Nâfi'i, Medine mümessili olması hasebi ile ilk sırada konumlandırmıştır. Benzer şekilde Şâtübî de Hırzû'l-Emânî'sinde onu ilk sıraya koymuş ve onun bu sıralamayı ilminin ve doğduğu mahallin faziletinden dolayı yaptığı belirtilmiştir. Kastallânî de onu başa koymasını yetiştirdiği ve bulunduğu mekânın şerefi ile ilişkilendirmiştir.⁵⁷

Sadece kıraat ile ilgili kitaplarda değil, diğer İslamî ilimlerde de Nâfi' kıraatinin öncelendiği telifler bulunmaktadır. Örneğin Gırnatalı âlimlerden İbn Cüzey (741/1340) meşhur tefsir çalışmasında kıraat ihtilaflarını sunarken evvela Nâfi' kıraatini öncelemiş ve tefsir yaparken ilk olarak o kıraate yer vermiştir. O, tercihini açıklarken 'Nâfi kıraatini kitabımda iki sebepten dolayı seçtim. Birincisi; bu kıraat yöremizde ve tüm Mağrib'te kullanılan en yaygın okuyuştur, ikincisi; Medine'ye iktida gayesidir. Zira Medine'nin kıraati sünnettir.' şeklinde ifade etmiştir.⁵⁸ Müteahhirun müfessirlerden İbn Âşûr da tefsirinde benzer bir tercih sunmuş ve bunu 'Tefsirimi Medineli oldukları için Nâfi' kıraatinin Kâlûn rivayeti ile bina ettim. Ayrıca içerisinde bulunduğum Tunus'un ehli de Nâfi' kıraati ile okumaktadır.' şeklinde izah etmiştir. O, Medineli kıraat imamlarının tercihi o kadar dikkat edilmiştir ki Nâfi'nin ravilerini aktarırken dahi Medineli Kâlûn'dan önce Mısırlı Verş'i zikreden âlimler eleştirilmiştir.⁵⁹ Özetle, Nâfi' kıraati sadece kıraat kitaplarında değil, tefsir gibi diğer İslamî ilimlerde de öncelenmiş, özellikle İbn Cüzey ve İbn Âşûr gibi âlimler, Medine'nin faziletini vurgulayarak Nâfi' kıraatini tercih etmiş ve bu tercihlerini de Medine'nin kıraatinin sünnet olduğu inancıyla açıklamışlardır.

Özetle Kayrevan ve içerisinde bulunduğu Mağrib bölgesi, kıraat ve fıkıh akımlarının doğup yayıldığı hicri ilk dört-beş asırda Medine kıraatine ve fıkıhına tam bir bağlılık ile ittiba etmişlerdir. Onlar, Medineli fıkıh âlimi Mâlik'in fıkıh sistematiğini öğrenip benimsemişler ve yine Medineli kârî Nâfi'nin kıraatine tabi olmuşlardır. Her ne kadar Kayrevan'da yaygın olan, Nâfi'nin ravilerinden Mısırlı Verş olmuşsa da bu rivayet Medineli Yusuf el-Ezrak'ın tariki ile ahzedilmiştir. Yani Verş her ne kadar Mısırlı da olsa, onun rivayetini Medineli bir âlimden almışlardır. Nitekim Kayrevan'a da seyahatleri olan Endülüslü âlim Ebû Amr ed-Dânî'nin 'Medine ehline ittiba etmek evladır, onların sözü

⁵⁶ Hamîtû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 153, 154.

⁵⁷ Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî Ebî Bekr el-Bağdâdî İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 49-51.

⁵⁸ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1995), 1/16; Ahmet Arif Akbaba, *İbn Cüzeyy'in Kıraat İlmi Meselelerine Yaklaşımı ve Ferşî Farklılıkları Anlamlandırma Biçimi* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 44.

⁵⁹ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenzîl* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-Neşr, 1984), 1/56.

ile amel etmek elzendir, bizim coğrafyamızda da bu tebaiyet yaygındır.’ ifadeleri⁶⁰ mevzuu hülâsa etmektedir.

3.3. İmam Nâfi’ ile İmam Mâlik Arasındaki İlmî İlişki ve Etkileşim

Medine’nin bu iki imamı arasındaki sıkı ilişki de birbirlerinin yayılmalarında etkili olmuştur. İmam Mâlik, imam Nâfi’den kıraat okumuş ve ona arz etmiştir; imam Nâfi’ de imam Mâlik’ten Muvatta’yı okumuştur. Yani birbirlerinin hem hocası hem de talebesi olmuşlardır. Ayrıca her ikisi de Rabîa (ö. 136/754), Zührî (ö. 124/741), İbn Hüzmûz (ö. 117/735), Ebu’z-Zinâd (ö. 130/748), Ebû Ca’fer el-Medenî (ö. 130/747) gibi ulemâdan ders almışlardır. Gerek Nâfi’ gerekse Mâlik uzak diyarlardan gelen binlerce ilim heveslisi Müslümana ders verme hususunda birbirlerine yardımcı olmuşlardır. Ayrıca onların Mescid-i Nebevî’deki ders halkalarının birbirlerine bir hayli yakın olduğu da söylenmiştir. Öyle ki Nâfi’nin sesini gereğinden fazla yükselten bir talebesine kızdığı ve ‘Yakınımızda Mâlik var görmez misin?’ diye uyardığı aktarılmıştır.⁶¹

Sözü edilen her iki imamın da birbirlerine yüksek sevgi ve hürmet besledikleri de anlaşılmaktadır. İmam Mâlik, Nâfi’ için “Nâfi’ kıraatte insanların imamıdır.” ve “Nâfi’nin okuyuşu sünnettir.” şeklinde ifadeleri ile bunu izhar etmiştir. Ayrıca ondan teravih namazlarını kıldırması istendiğinde “İmam olan Nâfi’dir. Bunu kabul edersem onun üzülmekten korkarım.” şeklinde cevap vermiş, ona olan saygısını beyan etmiştir. Aynı şekilde Nâfi’nin de imam Mâlik’e ihtiram gösterdiği aktarılmıştır.⁶²

Mâlikî mezhebinin Nâfi’ kıraati destekler nitelikte bazı hükümlerinden de bahsedilmiştir. Örneğin imam Mâlik’ten gelen bir rivayete göre namaz içerisindeki kıraatte vurgulu ve sert bir okuyuşun kerih görüldüğü ve teshil yolunun tercih edilmesi gerektiği aktarılmıştır. Verş rivayetinde hemzelerin tahkikli okunmayıp teshil edilmesi de Mâlikî mezhebindeki bu rivayete en uygun okuyuş olduğu belirtilmiştir.⁶³Hülâsa olarak Enes b. Mâlik ve Nâfi’ b. Nuaym arasındaki yakın alaka Kayrevan’da ve içerisinde bulunduğu Mağrib’te Nâfi’ kıraatinin yayılmasına katkı sağlamıştır.

3.4. Ulemânın Maliki Mezhebini ve Nafi Kıraatini Birlikte Nakletmeleri

İfrîkiyye ve buranın ilmî merkezi konumunda bulunan Kayrevan’da Nâfi’ kıraatinin yayılmasını sağlayan ve istikrar bulmasına vasıta olana sebeplerden biri de özellikle ilk dönem ilim yolcularının Medine’den memleketlerine bahsi geçen mezhep ile kıraati birlikte ahzetmiş vaziyette dönmüş olmaları ve onları birlikte aktarmalarıdır. Zira çoğunlukla ilmî seyahatlerde bulunan kişiler, Mâlik’ten fıkıhı ve Nâfi’den de kıraati aynı anda ahzetmişler yahut onların öğrencilerinden bu iki alanda dersler almışlardır. Bunlar gittikleri yerlerde de söz konusu iki ilmi birlikte okutmuşlardır. Bu durum her iki sahanın birbirine katkıda bulunarak yayılmasına vesile olmuş, Mâlikî fıkıhı ile Nâfi’ kıraati arasında sıkı bir bağlantı olmasını sağlamıştır.⁶⁴ Yani Kayrevan’da Nâfi’ kıraatinin

⁶⁰ Dâni, *el-Muhkem*, 50.

⁶¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsim İbn Enbârî, *İdâhu’l-vakf ve’l ibtidâ*, thk. Muhyî’l-Dîn ‘Abdurrahman Ramadân (Dimaşk: Matbû âtu Mecma’î’l-Luğatî’l-‘Arabiyye, 1390/1971), 1/111; Kâdî ‘İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, 1/81; Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zamân mimma sebete bi’n-nakl evi’s-semâ ev esbete’l-l-a’yân* (Beyrut: Dâru Sâdir, t.y), 4/135.

⁶² Kâdî ‘İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, 2/36, 105.

⁶³ Kâdî ‘İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, 1/70-75.

⁶⁴ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed İbn Abdî’l-Berr, *el-Kâfî fî fıkhi ehli’l-medîneti’l-Mâlikî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992), 40.

yayılmasında ve istikrar bulmasında Medine'den dönen ilim yolcularının Mâlikî fıkıhı ve Nâfi' kıraatini birlikte öğrenip aktarmalarının etkisi büyük olmuş, böylece her iki ilim arasındaki güçlü bağ kuvvetlenmiştir.

3.5. Yönetimlerin Destek ve Müdahaleleri

Bu başlık altında zikredilecek olan hususların yukarıdaki intişar sebebi ile yakın alakası bulunmaktadır. Zira Kayrevan'dan ve batı yörelerinden ilim yolculuklarına çıkarak Medine'ye giden, ardından hem Nâfi' kıraatini hem de Mâlikî fıkıhını ta'lîm ederek yurtlarına dönen önder ulemâ, aldıkları eğitimlerden dolayı yaşadıkları bölgede çeşitli makamlara getirilmişlerdir.

Büyük veya küçük çeşitli karar mercilerinde göreve gelen âlimler ta'lîm ettikleri ilmin yayılması hususunda bulundukları makamları vasıta olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Durum böyle olunca kadılık makamına gelen kişiler insanların kendi eğitim aldıkları usul ile tedris faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlamaya çalışmışlardır. Sözelimi Medine'de Nâfi' kıraati ile Mâlikî fıkıhını birlikte ahzetmiş olan yahut başka bir yerde onların talebelerinden dersler almış olan söz sahibi yöneticiler, yurtlarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinde de bunu gözetmiş ve onların birlikte tedrisini temin etmişlerdir.⁶⁵

İbn Hazm sözü edilen durumu 'İki mezhep vardır ki onlar yönetimde söz sahibi olan taraftarları vasıtası ile yayılmışlardır. Birincisi Ebû Hanîfe'nin mezhebidir. Çünkü mezhebin önderlerinden Ebû Yûsuf kâdilkudât makamına gelince, mensubu olduğu fıkıh disiplini doğudan İfrîkiyye kıyılarına kadar onlarca şehre ulaşmıştır. Ebû Yûsuf doğal olarak şehirlere atadığı kadıları Hanefî fıkıhına müntesip olan arkadaş ve talebelerinden seçmiştir. Böyle olunca yönetim eliyle söz konusu mezhebin yayılması hem hızlanmış hem de daha geniş alana ulaşması temin edilmiştir. Yöneticiler vasıtası ile daha çok kişiye ulaşan diğer mezhep ise Mâlikî mezhebidir. Örneğin iktidar nazarında önemli bir yeri olan ve sözü geçen Yahyâ b. Yahyâ Endülüs'te sadece kendi görüşünde olan Mâlikî yöneticilerinin atanmasını sağlamış, bir kadı görevlendirirken de Mâlikî olmasını şart koşmuştur. Yönetime iştiaklı olan kimseler de bu şartı hemen kabul etmiş ve gittikleri yerlerde Mâlikî fıkıhını yaymışlardır. Kayrevan'da ise imam Sahnûn'un kadıları atama makamına gelmesi ile Mâlikî mezhebi yaygınlaşmıştır.' şeklinde aktarmıştır.⁶⁶

İbn Hazm'ın ifadeleri mezhep açısından gayet yerinde tespitlerdir. Ancak bölge ile alakalı araştırma yapanlara göre mezhep ile ilgili olan bu tespitler kıraatte de geçerlidir. İmam Yûsuf eliyle Hanefî fıkıhının yayılması aynı zamanda Kûfe kökenli kıraatlerin yaygınlaşmasına aracı olmuştur. Benzer şekilde Endülüs'te Mâlikî fıkıhının yayılması ile Nâfi' kıraati yayılım göstermiştir. Kayrevan'da da durum bundan pek farklı değildir. Zira orada da yüksek bir makama ulaşan ve kadıları atama görevini üstlenen Sahnûn b. Sa'd aynı kritik öneme sahiptir. Nâfi' kıraatinin en güzel okuyuş olduğunu düşünen, insanları ona yönlendiren ayrıca Mâlikî mezhebinin en önemli âlim ve savunucularından olan imam Sahnûn kadıları atama yetkisini kullanarak Nâfi' kıraatinin ve mensubu olduğu fıkıh akımının önce Kayrevan'da ardından İfrîkiyye'de yayılmasını sağlamıştır.

⁶⁵ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 383, 384.

⁶⁶ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 384; Hamîdî, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 163.

Kadıların yönlendirmesini ve teşvikini gören halk da bir noktada toplanma hususuna itirazda bulunmamış Nâfi' kıraatini kabullenmişlerdir.⁶⁷

İmam Sahnûn'un Kayrevan'da okunan kıraate etkisi oldukça büyüktür. O, oğlunun kendisinden rivayetleri toplayarak kaleme aldığı "Âdâbü'l-muallimîn" isimli kitapta hocaların talebelerine Nâfi' kıraatini okutmalarını tavsiye etmiş ve onun kıraat-i hasene olduğunu beyan etmiştir. Çeşitli kritik görevlere Sahnûn tarafından atanan öğrencileri de onun bu tavsiyelerine uymuş, görevlendirildikleri yerlerde sözü edilen kıraate tabi olunmasını sağlamışlardır. Örneğin imam Sahnûn'un talebelerinden olan kadı Abdullah b. Tâlib, Muhammed b. Berğûs'ü Kayrevan Camisi'ne vazifelendirirken insanlara yalnızca Nâfi'nin harfini okutmasını emretmiştir.⁶⁸ İmam Sahnûn'un bu noktada temas edilen faaliyetleri Kayrevan'da kıraat ilminin seyri için oldukça önemlidir.

Sonuç itibarıyla; çeşitli idarî makamlarda vazifeli olan âlimler, tercih edilen kıraate etki etmişlerdir. Söz konusu alimler idarî vasıflarını kullanarak tercih ettikleri kıraati halka tavsiye etmişlerdir. Kendi hoşnut oldukları kıraat ya da rivayetleri, atadıkları kişilerin de öncelikle arzu etmişlerdir. Böyle olunca bahsi geçen okuyuşlar daha çok yayılmış ve istikrar bulmuştur.

3.6. Siyasî ve Fikrî Olarak Doğudan Bağımsız Olma Gayreti

Mağrib (batı) yönündeki İslam merkezleri fetih tarihlerinin geç olması ve yöneticilerinin doğudan gönderilmesi hasebiyle uzun yıllar siyasi olarak doğuya bağlı kalmışlardır. Rihlelerin doğuya kanallize olması ve ilmi merkezlerin hemen hepsinin doğuda bulunması da sözü edilen duruma zemin hazırlamıştır.⁶⁹

Batıdaki muhtelif ilim merkezleri siyasi bağımsızlıklarını birbirlerinden farklı dönemlerde elde etmişlerdir. Örneğin Endülüs'ün siyasi anlamda doğudan bağımsız hâle gelmesinin 138/756 senesinde Abdurrahman b. Muaviye önderliğinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Batı İfrîkiyye'deki Fas'ın doğudan koparak kendi siyasi yönetimine kavuşmasının ise 172/789 yılında İdrisiyye emirliğinin ve İdrîs b. Abdillâh'ın başa geçmesi ile meydana geldiği aktarılmıştır. Kayrevan'ı içine Kuzeybatı İfrîkiyye civarının ise 296/909 gibi Mağrib'teki diğer merkezlere göre daha geç bir sürede Ağlebî Devleti'nin yıkılıp Benî Ubeyd'in başa geçmesi ile doğunun siyasi tahakkümünden kurtulmuştur. Ancak sözü edilen bölge bu tarihten önce de dönem dönem doğudan bağımsız hareket etmiştir.⁷⁰

Siyasi bağlılık aynı zamanda batının fikrî, ilmî, mezhebî olarak da Kûfe, Basra, Şam gibi doğu beldelerinin etkisinde kalmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Mağrib'e göre daha doğuda kalsa da Medine, sözü edilen doğu etkisinin dışında düşünülmüştür. Zira Hicaz yöresinin mukaddes mekanlara sahip olması ve Hac ibadetinin merkezi olması nedeni ile batının oradan etkilenmesi farklı bir kategoride düşünülmüştür. Özellikle ilk iki asırda bahsi geçen doğudaki ilim merkezlerinin çeşitli yönlerle batıya etkisinden bahsedilmiştir. Çeşitli fikrî akımlar ile beraber kıraat cihetinden de etkilenmeler söz konusu olmuştur.

⁶⁷ Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed et-Telemsânî Makkarî, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endülüsi'r-ratib* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 2/219.

⁶⁸ Muhammed b. Sahnûn, *Âdâbü'l-muallimîn*, thk. Hasan Hüsnî Abdulvehhâb (Tunus: Şirketü Tûnisîyye li Fünûnî'r-Resm, 1972), 102; Kâdî 'İyâd, *Tertibu'l-medârik*, 4/313.

⁶⁹ Merrâkuşî, *el-Beyân'ul-muğrib*, 1/146, 147.

⁷⁰ Kâdî 'İyâd, *Tertibu'l-medârik*, 1/26, 27; Kenan Aklan, *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi Secâvendî ve Üşmûnî Örneği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, ts.), 149.

Örneğin Endülüs'te bir dönem Şam etkisi ile birlikte İbn Âmir kıraati, Kayrevan'da ise Kûfe tesiri ile beraber Hamza kıraati etki göstermiştir.⁷¹

Genel anlamda sonradan fethedilen batıdaki İslam beldeleri ve özellikle Kayrevan ilim merkezi hicretin ilk iki yüzyılında çeşitli fikri akımlara maruz kalmıştır. Hususiyle Kayrevan tam bir geçiş güzergâhında olduğu için bu etkiyi en çok hisseden şehirlerden olmuştur. Böyle olunca muhtelif fikri akımlara uzun süre ev sahipliği yapmıştır. Bu sebepten ötürü yörenin insanları bir bakımdan istikrara meyletmişler, ilmi ve fikri anlamda da daha sabit kalmak istemişlerdir. Başka bir yerin etkisinde kalmadan kendi ilmi birikimlerini yaşatmak yoluna gitmişlerdir. Durum böyle olunca yayılan Mâlikî mezhebi ve Nâfi' kıraatine sıkıca sarılmışlar, onların haricinde mezhep ve kıraatlere mesafeli durmuşlar ve istikrarı artırma gayretinde olmuşlardır.⁷²

Özetle ifade edilecek olursa; Kayrevan, çeşitli fikrî akımların etkisi altında kalmasına rağmen, özellikle Mâlikî mezhebi ve Nâfi' kıraatini benimseyerek istikrar elde etmeyi başarmış ve bu iki alanda derinleşerek, kıraat ve fıkıh konusunda farklı dış etkilere karşı mesafeli durmuştur.

3.7. Mağrib Müslümanlarının Kıraat ve Mezhepte Birlik Gayreti

Müslümanlar, tarihsel süreçte dini, kültürel ve toplumsal bütünlüklerini pekiştirebilmek amacıyla birlik sağlama çabası içinde olmuşlardır. Bu gayret, özellikle mezhepler arası ilişkiler ve kıraat farklılıkları ve ilmî mirası koruma gibi konularda kendini göstermiştir. Aynı zamandan bu birlik arayışı, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde İslam'ın temel değerlerine sadık kalınarak, farklı görüş ve uygulamaların uyum içinde bir arada var olabilmesini hedeflemiştir.

Kayrevan'ın içerisinde bulunduğu coğrafya daha önce de bahsi geçtiği üzere fethinden üçüncü asrın sonuna dek gerek içerden gerekse dışardan kaynaklanan birçok sorunla boğuşmuştur. Savaşlar, iç karışıklıklar, farklı fikrî mezhebî akımlar sebebi ile murat edilen istikrara tam anlamı ile vasil olamamıştır.⁷³ Kayrevan her ne kadar bir ilim merkezi olsa da yönetsel istikrar çoğu kez sağlanamamış, halkın huzuru tam anlamı ile temin edilememiştir. Durum böyle olunca Müslümanlar istikrar elde ettikleri alanlarda sebat etmeye çalışmış ve birlik beraberliğin temin edildiği noktada sabit kalma gayretinde olmuşlardır.⁷⁴

Sözü edilen istikrar gayretinin görüldüğü en önemli alanlardan ikisi ise kıraat ve fıkıh olmuştur. Halk ve yöneticiler bu iki hususta elde edilen istikrarı sürdürmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Siyasi figürler bu gaye ile Mâlikî mezhebinin ve Nâfi' kıraatinin istikrarının devamı için astlarına ta'lîmatlar vermişlerdir. Durum böyle olunca sözü edilen alanlarda uzun soluklu bir devamlılık temin edilmiştir. Halk da bu istikrara halel getirecek bir durum gördüğünde tepkisini göstermekten çekinmemiştir.⁷⁵

Kayrevan'da halkın, Nâfi' kıraatinin dışına çıkanları uyardığına dair çeşitli misaller bulunmaktadır. İmam Kâbisî döneminde hicri beşinci asrın başlarında cereyan eden

⁷¹ Merrâkuşî, *el-Beyân'ul-muğrib*, 1/159.

⁷² İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs*, 1/143; Mahlûf, *Şeceratü'n-nûr*, 90.

⁷³ Ahmet Arif Akbaba, "Kayrevan'da Kıraat İlminin Teşekkül Süreci (Hicrî İlk Beş Asır)", *Dergîabant* 12/2 (2024), 626-629.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/375.

⁷⁵ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 177.

meşhur bir hadise bu noktada aktarılabilir. Kayrevan'daki camilerin birinde cemaat ile kılınan bir gece namazı esnasında imam, Ebû Amr'ın Yezîdî rivayeti ile okumuştur. Namaz sonrası cemaatten biri gelerek Ebû Amr kıraatinin kapsamlı olmadığını, Peygamber döneminde var olup olmadığını bilinmediğini ve Nâfi' kıraati gibi güzel bir kıraat varken neden böyle bir tercihte bulunduğunu imama sormuştur. İmam ve cemaat üyesi başka bir kişi bu kıraati hafife almamasını zira Rasûlullah'ın yedi harf ile alakalı hadisinin olduğunu aktarmıştır. Mevzu, dönemin meşhur kurrasından imam Kâbisî'ye aktarılmış o da Ebû Amr kıraatinin de yedi önemli kıraatten biri olduğunu ve verilen bu tepkinin doğru olmadığını, bilgisizlik sonucu böyle bir hadisenin ortaya çıktığını beyan etmiştir. Her ne kadar imamin okuyuşunu reddeden kimsenin savunması yanlış olsa da bu hadise Nâfi' kıraatinin Kayrevan'da ne kadar yayıldığını ve insanların bu istikrarı korumak adına başka kıraatlere çok açık olmadıklarını izhar etmektedir.⁷⁶

Özetle bu ifadeler Kayrevan halkının, kıraat konusunda istikrarı koruma çabasını ve farklı kıraatlere temkinli yaklaşıtlarını ortaya koymaktadır. Yöneticiler de bu istikrar konusunda etkin rol oynamışlardır. Durum böyle olunca özellikle fıkıh ve kıraat konusunda uzun soluklu bir devamlılık temin edilmiştir.

Sonuç

Hicretin 50. senesinde resmi olarak tesis edilen Kayrevan şehri, ilmî merkez olma hüviyetini kaybettiği beşinci asrın sonlarına kadar yoğun bir ilmi harekete ev sahipliği yapmıştır. Batı ile doğu İslam merkezleri arasında bir geçiş güzergâhında bulunması Kayrevan'ın ticari, kültürel ve ilmi anlamda birçok şehre oranla daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca farklı kelimî akımlara da ev sahipliği yapan Kayrevan dönem dönem fıkıh ve akaid ehlinin münazaralar tertip ettiği bir mahal olarak bilinmiştir.

Söz konusu ilmi etkileşim ve hareketlilik, tüm İslamî alanlarda ortaya çıktığı gibi kıraat sahasında da kendini göstermiştir. Özellikle hicretin ilk 4-5 asrında bütün İslamî ilimlerde olduğu gibi kıraat sahasında da teşekkül süreci yaşanmış, alana yön veren birçok müellif ve telif ortaya çıkmıştır. Kayrevan şehrinde de doğal olarak bir kıraat teşekkül süreci yaşanmış ve özellikle sözü edilen süreçte bir kıraate tabi olma ve onda istikrar kazanma eylemleri gerçekleşmiştir.

Kayrevan'da Kûfe fakih ve kurrarlarından ilham alan ulemânın etkisi ile evvela Hamza kıraati yaygınlık göstermiştir. Ayrıca Ebû Amr kıraatinin varlığı ile alakalı da birtakım rivayetler serdedilmiştir. Benzer durum Nâfi' kıraati ile alakalı da söylenebilir. Zira Medine'ye ilim yolculukları tertip ederek Mâlik'in ders halkasına dâhil olan kişiler aynı zamanda Nâfi'den de kıraat almışlardır. Her iki âlimden ilim alan Kayrevanlılar memleketlerine döndüklerinde de her iki ekolün tedrisi ile meşgul olmuşlardır. Böylelikle Nâfi' kıraati Kayrevan'a giriş yapmış ve süratle yayılmıştır.

Nâfi' kıraatinin yayılmasında imam Sahnûn ve İbn Hayrûn gibi mühim âlimlerin etkisi hususen vurgulanmalıdır. Âdâbu'l-Muallimîn isimli kitapta imam Sahnûn'un Nâfi' kıraatini güzel bulduğuna dair ifadeleri bulunmaktadır. Yaşadığı dönemde önemli idarî vazifeler de icrâ eden sözü edilen âlimin Nâfi' kıraatinin Kayrevan'da yayılması ve sebat bulması konusunda etkileri olmuştur. Benzer şekilde İbn Hayrûn da Nâfi' kıraatinin Kayrevan'daki gelişimi adına önemli bir âlimdir. O, Mısır seyahati sonrasında

⁷⁶ Hamîtû, *Kıraatü İmâm Nâfi'*, 3/174, 175; Kenan Aklan, "İbâzîlerin Yedi Harf ve Mushaf İstisnası ile ilgili Yaklaşımları, Kilitbahir/25 (Eylül 2024), 61-67

Kayrevan'a gelmiş ve Nâfi' okuyuşunun tedrisinde bir numaralı isim olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir.

Kayrevan halkı, Hac ibadetini yerine getirirken Medine'ye gerçekleştirdikleri ziyaretlerle ilmî birikimlerini artırmış ve bu süreçte Medine'nin ünlü âlimlerinden, özellikle Mâlik b. Enes ve Nâfi' b. Nuaym'den dersler almışlardır. Bu ziyaretler, Kayrevanlıların hem fıkıh hem de kıraat alanındaki bilgilerini derinleştirerek, Medine ulemâsının mirasını kendi topraklarına taşımalarına olanak sağlamıştır.

Kayrevan ve Mağrib bölgesi, ilk dört-beş asırda Medine'nin ilmî mirasına sıkı bir şekilde bağlı kalarak Medine ekolüne büyük bir ilgi göstermiştir. Medineli âlimlerin fıkıh ve kıraat alanındaki etkisi, Kayrevan'da Mâlikî fıkıhı ve Nâfi' kıraatinin benimsenmesine yol açmıştır. Özellikle Medine'nin manevi üstünlüğü, Kayrevan'daki ilmî hareketliliğin yönünü belirlemiş ve bu bölgedeki âlimler Medine ekolünü takip etmişlerdir. İmam Mâlik ve İmam Nâfi' arasındaki güçlü ilişki, mevzubahis iki ilmin yayılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır; çünkü her iki imam da birbirlerinden ders almış ve ilimlerini birbirlerine karşılıklı olarak aktarmışlardır. Medine'den Kayrevan'a dönen ilim yolcuları, Mâlikî fıkıhı ve Nâfi' kıraatini birlikte öğrenip öğretmiş, bu da her iki ilmin bölgede yayılmasına ve güçlü bir bağın oluşmasına vesile olmuştur.

Yöneticiler, görevdeyken tercih ettikleri fıkıh ve kıraat ekollerini yaymak için kadıları kendi mezheplerine göre atamış ve bu şekilde ilmi disiplinlerin yayılmasına katkı sağlamışlardır. İmam Sahnûn'un Kayrevan'daki etkisiyle Nâfi' kıraati ve Mâlikî fıkıhı, bölgedeki yöneticiler tarafından teşvik edilerek geniş bir alanda kabul görmüştür. Kayrevan'da, İslam toplumunun dini ve toplumsal birliğini pekiştirmek amacıyla kıraat ve fıkıh alanlarında istikrar sağlanmış ve yöneticiler ile halk bu sürecin devamını temin etmek için gayret göstermiştir. Nâfi' kıraati, Kayrevan'da yaygın olarak kabul edilmiş ve farklı kıraatlere karşı mesafeli bir yaklaşım sergilenmiştir.

Özetle; Kayrevan'da söz konusu kıraatin intişarı ve istikrar kazanmasında çeşitli etkenler rol oynamıştır. Hicaz'a yapılan ilim yolculukları, Medine'nin fıkıh ve kıraatteki önderlerini öncelemek, imam Nâfi' ve imam Mâlik arasındaki sıkı alaka, ilimleri intikal ettirenlerin Mâlikî fıkıhı ile Nâfi' kıraatini birlikte nakletmeleri, idarecilerin teşvik ve müdahaleleri, fikri anlamda batının doğudan ayrı olma gayreti ve batı Müslümanlarının kıraatte birlik gayreti bu faktörler arasında zikredilebilir.

İslâmî ilimlerde bir bölgeyi, yöreyi ya da şehri ele alan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Özellikle kıraat alanında sözü edilen çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Sadece bir şehri ele alan değil şehirlerarası kıyas yapan kıraat çalışmalarının sayısı da artırılmalıdır. Kayrevan ilim merkezinin de özellikle hicrî ilk dört buçuk asır özelinde tüm detaylarıyla ele alınması, kıraat ilminin bölgedeki seyrinin ayrıntılarıyla incelenmesi, şehirdeki kurranın ve teliflerin tetkik edilmesi, ulemâ hareketliliğine ayna tutulması icap etmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu makalenin yazımında Mustafa Hilmi BİLİCAN'nın devam etmekte olan "Kayrevan'da Kıraat İlmi" isimli doktora tezinden faydalanılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article makes use of Mustafa Hilmi Bilican's doctoral thesis titled Qira'at Science in Kayrevan in its preparation.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Abdulvehhâb, Hasan Hüsnî. *Varakât ani'l-hadârati'l-arabiyye bi-İfrîkiyye't-Tûnusiyeye*. Tunus: Mektebetü'l-Menâr, 1965.
- Akbaba, Ahmet Arif. *İbn Cüzeyy'in Kıraat İlmi Meselelerine Yaklaşımı ve Ferîş Farklılıkları Anlamlandırma Biçimi*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Akbaba, Ahmet Arif. "Kayrevan'da Kıraat İlminin Teşekkül Süreci (Hicrî İlk Beş Asır)". *Dergiabant* 12/2 (2024). <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1539809>
- Aklan, Kenan. *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi Secâvendî ve Üşmûnî Örneği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, ts.
- Askalânî, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiratü'l-Meârif en-Nizâmiyye, 1909.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-. *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*. thk. 'İzze Hasen. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Debbâğ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî el-Üseydî. *Me'âlimü'l-îmân fî ma'rifeti ehli'l-Kayrevan*. thk. İbrahim Şebbûh. Tunus: Mektebetü'l-Atîka, 1978.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muammer b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001.
- Hamîtû, Abdulhâdî. *Kırâatü İmâm Nâfi' inde'l-meğâribeti min rivâyeti Ebî Sa'îd Verş*. Fas: Menşûratü Vezâratü'l-Evkâfi ve Ş-Şüûnî'l-İslâmîyye, 2003.
- Humeydî, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh b. Abdullah. *Cezvetü'l-muktebis fî târihi ulemâ-i Endülü*s. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008.
- İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed. *el-Kâfi fî fihki ehli'l-medîneti'l-Mâlikî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenzîl*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Şemsü'd-dîn Ebû'l- Hayr. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1933.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh. *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*. thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1995.
- İbn Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*. thk. Muhyî'd-Dîn 'Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dimaşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-Luğati'l-'Arabîyye, 1390/1971.
- İbn Faradî, Ebû'l-Velîd 'Abdillâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdî. *Târihu 'ulemâi'l-Endülü*s. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 1972.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân. *Mukaddime-i İbn Haldûn*. thk. Abdillâh Muhammed ed-Dervîş. Dimeşk: Dâru Ya'rub, 2004.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân mimâm sebete bi'n-naql evi's-semâ ev esbetehü'l-a'yân*. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.

İbn Mucâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî Ebî Bekr el-Bağdâdî. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.

Kâdî 'İyâd, Ebû'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*. thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. 8 Cilt. Mağrib: Matba'atu Feddâle, 1983.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Alî İbn Sâlim. *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşârî. *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-iklîm*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1991.

Makkarî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed et-Telemsânî. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endülüsi'r-ratîb*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.

Mâlikî, Ebû Bekr Abdullah b. Ubeydullah. *Riyâdu'n-nüfûs fî tabakâti ulemâi'l-Kayrevan ve İfrîkiyye ve zehâdihim ve ubbâdihim ve nesâkihîm ve seyrûn min ahhâbihim ve fedâilihîm ve evsâfihîm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1983.

Maşalı, Mehmet Emin. "Kıraatlerin İntişarında Fıkhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1998).

Merrâkuşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-Beyân'ul-muğrib fî ahhâri'l-Endelus vel-Mağrib*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983.

Nâsirî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid. *el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ*. Fas: Dâru'l-Kitâb-Dâru'l-Beydâ, 1997.

Sahnûn, Muhammed b. *Âdâbü'l-muallimîn*. thk. Hasan Hüsnî Abdulvehhâb. Tunus: Şirketü Tûnisîyye li Fünûni'r-Resm, 1972.

Salihoglu, Alaaddin. "Mağrib ve Kuzey Afrika Bölgesinde Nâfi' Kıraati ve On Tarîki". *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (2023).

Subhî, Abdurrahman es-Sâlih. *Ulûmu'l-Hadîs ve mustalahuhû*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984.

Şelebî, Hind. *el-Kırâât bi İfrîkiyye mine'l-fethi ile'l-muntesi'fî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî*. Dâru'l-Arabîyyeti li'l-Kitâb, 1983.

Venşerîsî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî el-. *el-Mi'yârü'l-muarrab ve'l-câmiü'l-muğrib an fetavâyi ulemâi İfrîkiyye ve'l-Endülüsi ve'l-Mağrib*. Fas: Neşr-u Vizâratî'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye li'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1981.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Mîzânü'l-i'tidâl*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1963.

Zührî, Muhammed b. Sa'd ez-. *et-Tabakâtü'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.